

Ο ΛΕΝΙΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ

I. Ἡ συνέχεια τῆς λενινιστικῆς σκέψης στὸ ἔργο τοῦ Γκράμσι

A. Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι στὴν προσπάθεια νὰ τοποθετήσουμε τὸν ἕναν ἢ τὸν ἄλλο πολιτικὸ συγγραφέα σὲ μιὰ περιοχὴ πολιτικῆς θεωρίας, εἶναι ἀπαραίτητο νὰ ἀποκαταστήσουμε, μέσα σὲ ὅ,τι καινούργιο προσφέρει, σὲ τί μέτρο ἀναπτύσσει, ἀντικρούει ἢ ὑπερβαίνει τὰ πρωταρχικὰ ὅρια τοῦ πεδίου μέσα στὸ ὁποῖο τοποθετεῖται.

Κατ' ἀρχὴν θὰ πρέπει νὰ δοῦμε ἂν ὁ συγγραφέας φέρνει νέα ἀποκτῆματα μέσα στὴν περιοχὴ του, ἂν ἀναπτύσσει καὶ ἂν δίνει καινούργιες προεκτάσεις στὶς θεωρίες ποὺ ἔχει υἱοθετήσει, ἀλλὰ καὶ ποὺ ἔχει ἐμπλουτίσει μὲ τὴ συμβολὴ μιᾶς ἐφαρμοσμένης θεωρίας εἴτε μέσα ἀπὸ νέες ἐμπειρίες, εἴτε μὲ τὸ νὰ ἐμβαθύνει τὴ θεωρία στὴν πρωταρχικὴ τῆς ἔκφραση. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὁ Λένιν ἀναπτύσσει καὶ προεκτείνει τὴ σκέψη τοῦ Μάρξ στὴν περιοχὴ τοῦ Κράτους καὶ τῆς σχέσης του μὲ τὴν κυρίαρχη τάξη, παραμένοντας πιστὸς στὶς βασικὲς ἀρχὲς τοῦ Μάρξ. Μὲ τὴν ἴδια ἔννοια μποροῦμε νὰ βεβαιώσουμε ὅτι πολλὲς «ἀπολογητικὲς» ἐρμηνεῖες τοῦ λενινισμοῦ ἀπὸ τὸν Στάλιν δὲν εἶναι παρὰ ἐπαναλήψεις καὶ ἐπικυρώσεις (στὴν καλύτερη περίπτωση) τοῦ Μάρξ καὶ τοῦ Λένιν, τοὺς ὁποῖους ὁ Στάλιν θεωρεῖ σὰν πρόδρομους δικούς του.

Κατὰ δεῦτερο λόγο πρέπει νὰ ἐξετάσουμε καὶ νὰ ἐκτιμήσουμε κατὰ πόσο ἡ καινούργια θεωρία ἀντιτίθεται μὲ τὴ θεωρία ποὺ ὑποτίθεται ὅτι προεκτείνει ἢ ἀναπτύσσει. Ὡς ἕνα βαθμὸ, κάθε ἀνάπτυξη ἀναιρεῖ καὶ συγχρόνως ἐπικυρώνει τὴν κατάστασι ποὺ ἀναπτύσσει καὶ ποὺ προεκτείνει, γιατί προῆλθε ἀπὸ τὴν ἴδια διαδικασίᾳ καὶ μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὁ λενινισμὸς ἀποτελεῖ μιὰ «ἀντίθεση» τοῦ μαρξισμοῦ: ἡ λενινιστικὴ θεωρία τοῦ ἱμπεριαλισμοῦ περιγράφει τὴν δημιουργία ἑνὸς κόσμου ποὺ καταδυναστεύουν τὰ μεγάλα μονοπώλια καὶ ποὺ θὰ καταρρεύσει μὲ τὴν προλεταριακὴ καὶ ἀντιαποικιακὴ ἐπανάστασι, ἐνάντιά τους, καὶ ὄχι ἀπὸ τὴ γάγγραινα τοῦ συναγωνιστικοῦ καπιταλισμοῦ τῆς ἐποχῆς τοῦ Μάρξ ποὺ ἦταν ἡ τάσι μείωσις τοῦ ποσοστοῦ κέρδους. Ἀλλὰ παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἀντίφασι, ἂν καὶ αὐθεντικὴ, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀναγκαῖα ἀντίφασι σὲ κάθε προέκτασι μιᾶς θεωρίας ποὺ εὐθυγραμμίζεται μὲ τὶς νέες ἱστορικὲς ἐξελίξεις. Ἡ λειτουργικὴ συνέχεια, ὄχι μόνο δὲν διασπᾶται, ἀλλὰ σταθεροποιεῖται κι ἐμπλουτίζεται. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ἡ λυδία λίθος εἶναι τὸ ὅτι πρέπει νὰ δοῦμε ἂν ἡ θεωρία στὴν ἀρχικὴ τῆς ἔκφρασι εἶναι ἐλλιπὴς ἢ ξεπερασμένη ἀπὸ τὰ γεγονότα ἐφ' ὅσον

δέν συμβάλλει ή καινούργια θεωρία πού ύποτίθεται πώς θά τήν προεκτείνει. Ἡ «διάσπαση» πού προξενεῖ αὐτή ή ανάπτυξη εἶναι ἐνεργητική ὅταν νοεῖται καί μιὰ ἄλλη ανάπτυξη πού θά διατηρεῖ τήν πρωταρχική «ὀρθοδοξία», ἐνῶ συγχρόνως θά τήν προεκτείνει στίς λογικές της συνέπειες. Παράδειγμα: ή ἀντίθεση ἀνάμεσα στόν Μπερνστάϊν καί τόν Κάουτσκυ, στήν ὁποία ὁ τελευταῖος μπόρεσε νά ἀποδείξει ὅτι ή «ανάπτυξη» τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας ἀπό τόν Μπερνστάϊν ἦταν μιὰ παρέκκλιση τῆς σκέψης τοῦ Μάρξ, πού δέν ἦταν οὔτε ἀναγκαία, οὔτε ἐπιθυμητή.

Σ' ἕνα τρίτο χρόνο, θά πρέπει νά δοῦμε ἂν ή καινούργια θεωρία ὑπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς περιοχῆς τῆς παλιᾶς. Πράγματι, ἂν στ' ἀλήθεια ἐμπλουτίζει τήν παλιά σάν ανάπτυξή της, τότε θά πρέπει νά ζητάει κάτι καινούργιο, ἄρα συγχρόνως τῆς ἀντιτίθεται. Ἡ συμφωνία τῆς μιᾶς μέ τήν ἄλλη ἐπιτυχαίνεται μέ μιὰ νέα ὀλοκληρωποιητική¹ ἔκφραση τῆς ἀρχικῆς θεωρίας, ή ὁποία ὑφίσταται μιὰ μετάθεση καί μιὰ ἐπέκταση πεδίου. Μ' αὐτή τήν ἔννοια μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι κατάλαβε τόν Μάρξ ὁ Λένιν, ἐνσωμάτωσε δηλαδή τὸ περιεχόμενό του μέσα στή δική του σκέψη (διαφορετικά ὁ λενινισμός δέν θά μποροῦσε νά εἶναι παρά ἕνα καινούργιο ἐμπερικο-θεωρητικό δεδομένο προσκολλημένο στό σῶμα τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας) δημιουργώντας ἕνα *νέο σύστημα* πού ἔχει τὸ προτέρημα νά μπορεῖ νά ἀναγνωρίζεται ὅτι ἀνήκει στόν Μάρξ, παραμένοντας συγχρόνως καινούργιο. Αὐτή ή ὑπέρβαση τῶν ὁρίων τῆς ἀρχικῆς περιοχῆς, προϋποθέτει ὅτι ή καινούργια θεωρία θά εἶναι μιὰ κριτική ἐκτίμηση ἀλλά καί μιὰ αὐθεντική προέκταση τῆς ἀρχικῆς σκέψης.

Β. «Ὁ Λένιν προεκτείνει τόν Μάρξ μέ τὸ νά τόν κάνει ἐπίκαιρο», ἔγραφε ὁ Γκράμσι στὰ 1925.² Μ' αὐτήν τήν ἔννοια μποροῦμε νά ποῦμε ὅτι ὁ Γκράμσι ἐμπλουτίζει καί προεκτείνει τή σκέψη τοῦ Μάρξ καί τοῦ Λένιν μέ τὸ νά τήν κάνει ἐπίκαιρη. Τήν κάνει ἐπίκαιρη στόν θεωρητικό τομέα μέ τὸ νά προχωρεῖ σέ «μιὰ συγκεκριμένη ἀνάλυση τῆς συγκεκριμένης κατάστασης»³ τῆς Ἰταλίας τήν ἐποχή τοῦ Risorgimento καί μέ τὸ νά ἐξετάζει κριτικά τὰ δεδομένα τοῦ πνευματικοῦ καί ἐκπολιτιστικοῦ κλίματος τῆς ἐποχῆς του. Κι ἂν ἀκόμη ἀντιτάξουμε τήν ἐπίδραση τοῦ Κρότσε στήν ἐπίδραση τοῦ Μάρξ καί τοῦ Λένιν στόν ἀποφασιστικό της ρόλο γιά τή θεωρητική μόρφωση τοῦ Γκράμσι, ὁ τελευταῖος δέν παύει ἀπό τὸ νά ἐσωτερικεύει κριτικά τήν σκέψη τοῦ Κρότσε μέσα στό σύστημά του, ἀκριβῶς ὅπως καί ὁ Μάρξ καί ὁ Ἐγκελς ἀφομοιώνουν καί συγχρόνως ξεπερνοῦν ὀλοκληρὸ τὸ ρεῦμα τῆς ρομαντικῆς σκέψης τῆς ἐποχῆς τους. Κι ἀκόμη περισσότερο: ὁ Γκράμσι ὑπογραμμίζει ὅτι ή φιλοσοφία τῆς πράξεως (δηλαδή ὁ μαρξισμός, ἀλλά στή γκραμσική ὀρολογία μέ μιὰ πολὺ πιὸ πλατεῖα ἔννοια ἀπό τόν μαρξισμό τοῦ Μάρξ, τοῦ Ἐγκελς ή τοῦ Λένιν) ἀγκαλιάζει ὀλοκληρὴ τήν προηγούμενη φιλοσοφία τήν ὁποία ἀφομοιώνει καί ξεπερνάει γιά νά τήν πραγματοποιήσει μέσα στήν πράξη.

Τὸ πιὸ σημαντικό μέσα στό ἔργο τοῦ Γκράμσι εἶναι τὸ ὅτι ἐνσωμάτωσε

τις θεμελιώδεις έννοιες τοῦ μαρξισμοῦ καί τοῦ λενινισμοῦ μέσα σέ μιὰ συνολική θεωρητική πρακτική, δηλαδή ὄχι μόνο σέ ὅτι ἀφορᾷ τήν πολιτική πρακτική ἀλλά καί τήν κοινωνική αντίληψη. Τὸ ἀποτέλεσμα τῆς αντίληψης δέν παράγεται αὐτόματα. Ἡ «ἀλήθεια» ποῦ διατυπώνεται ἀπὸ τὸν Μάρξ καί τὸν Λένιν ἐντάσσεται μέσα στὴν ἀνθρώπινη γνώση, ἀλλά ἐντάσσεται μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐπέμβαση ἐπίμονη καί σέ πολλὰ ἐπίπεδα τοῦ συλλογικοῦ διανοομένου.⁴

Γ. Ὁ συλλογικὸς διανοοῦμενος εἶναι αὐτὸς ποῦ ἀναλαμβάνει μέσα στὴν ἱστορία αὐτὴ τὴν πλατειά ἐπέμβαση ποῦ εἶναι τὸ «δέον» τῆς φιλοσοφίας τῆς πράξης.⁵

Τὸ «δέον» χάνει τὴν ἰδεαλιστική του βάση. Παρεμβάλλεται μέσα στὴν ἱστορία τῆς πράξης, ποῦ εἶναι φιλοσοφία καί πολιτική τῆς πράξης. Εἶναι τὸ ὄριο τῆς ἀποστολῆς τοῦ ὑποκειμένου, ποῦ ὑποδεικνύεται ἀπὸ ἓναν ἀντικειμενικὸ δραματισμὸ τοῦ δυνατοῦ. Ὑπερβαίνει τὸ κοινωνικὸ εἶναι, τὴν ἀποτελεσματικὴ πραγματικότητα, ὅπως τὴν ὀνομάζει ὁ Γκράμσι, ἀλλά ὄχι πέραν τῶν ὀρίων ποῦ καθορίζει ἡ «φιλοσοφία τῆς πράξης». Αὐτὰ τὰ ὄρια, εἶναι οἱ δύο ἀρχές ποῦ διατυπώνει ὁ Μάρξ στὴν Εἰσαγωγή τῆς *Κριτικῆς τῆς Πολιτικῆς Οἰκονομίας*⁶, δηλαδή ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἀναλαμβάνουν μόνο τὴ λύση προβλημάτων ποῦ μποροῦν νὰ λυθοῦν καί ὅτι κάθε κοινωνικὸ σχῆμα πρέπει νὰ ἀναπτύξει ὅλες τὶς δυνατότητές του πρὶν παραχωρήσει τὴ θέση του σέ ἄλλο.

Τονίζοντας αὐτὴ τὴν ἐπεμβατικὴ ὄψη τῆς πράξης, θέλουμε νὰ ὑπογραμμίσουμε συνειδητὰ τὸν οὐσιαστικὸ δεσμὸ ποῦ ἐνώνει τὸν Γκράμσι μὲ τὸν Μάρξ καί κυρίως μὲ τὸν Λένιν. Γιατὶ ἐφ' ὅσον ἡ πράξη τοῦ ἱστορικοῦ ὑποκειμένου εἶναι μιὰ ἐπέμβαση, πρέπει νὰ ὀρίσει τοὺς στρατηγικοὺς σκοποὺς (τὸ δέον) καί τὶς ἀρχές τῆς πράξης (ἡ φιλοσοφία τῆς πράξης σὰν τέτοια), ἐνῶ τὸ σύνολο θὰ σχηματίζει ἓνα «σχέδιο κοσμοθεωρίας».

Ἡ πράξη τῆς ἐπέμβασης φέρνει καμιά φορά τὴν «ἐκρηξη» τοῦ πλαισίου τῶν καθορισμένων ἀρχῶν. Ἀλλά ὑπάρχει ἐκρηξη καί ἐκρηξη. Ὑπάρχει ἡ ἐκρηξη ἀπὸ ἀδεξιότητα, ὑπάρχει καί ὁ ἠθοποιὸς τοῦ θεάτρου, ἀρχιτεχνίτης ποῦ προκαλεῖ τὴν ἐκρηξη τοῦ κειμένου του γιὰ νὰ τὸ κάνει νὰ ἀναβλύσει. Ἔτσι καί ἡ ἱστορικὴ ἐπέμβαση μπορεῖ νὰ εἶναι παράβαση τῶν ἰδίων τῶν ἀρχῶν της, στὸ μέτρο ποῦ ἡ ζωντανὴ πρωτοβουλία μπορεῖ νὰ ὑπερβαίνει τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο δρᾷ: ἀρκεῖ νὰ μὴ γίνεται διαρκῆς λύση εὐκολίας, ὅπως ὑπῆρξε μ' αὐτὴ τὴν έννοια ὁ σταλινισμὸς.

Ἀλλὰ ἀκόμη καί μὲ μιὰ πιὸ περιορισμένη έννοια ἀπὸ τὸ δικαίωμα τῆς «ἐκρηξης» ἔτσι ποῦ ὀρίζεται στὸ ὑποκείμενο τῆς ἱστορίας, ἡ ἐπέμβαση εἶναι βιασμὸς, μὲ τὴν έννοια ὅτι πλήττει τὴ θεμελιώδη δομὴ τῆς πραγματικότητας καί ἐνδεχόμενα τοὺς νόμους ποῦ τὴν διέπουν.

Ἡ παγκόσμια καί ριζοσπαστικὴ τάση τοῦ μαρξισμοῦ, μὲ τὴν έννοια τοῦ Μάρξ, νὰ πηγαίνει μέχρι τὶς ρίζες τῶν πραγμάτων, τὸν καθιστᾷ τὴν κατ' ἐξοχὴν ἐπέμβαση τῆς ἀνθρωπότητας πάνω στὸν ἴδιο τὸν ἑαυτὸ της. Ἡ

ιστορία διαπλάσσεται από την κριτικο-επαναστατική πορεία που κινεί την ανθρωπότητα προς την «διαταγμένη κοινωνία» του Γκράμσι, την «άταξική κοινωνία» του Μάρξ και του Λένιν. Αυτή ή επέμβαση όμως, αυτός ο βιασμός, προκύπτει από τους «έσωτερικούς» νόμους στην κοινωνία και στη φύση. Ο μαρξισμός είναι επιστήμη, επακόλουθο παρατήρησης και ιδιοποίησης των φυσικών νόμων για να επενεργεί πάνω της έτσι που να αλλάζει ριζικά και καθολικά τον κόσμο. Άλλα το έγκλημα αυτής της πρωτοβουλίας, παρ' όλο το σεβασμό των νόμων που έχουν τηρηθεί και ιδιοποιηθεί, αποτελεί ξεκάθαρα μιὰ διάσπαση και ένα βιασμό της ιστορίας. Ο Θεός σαν *natura naturans* δεν επεμβαίνει περιοδικά με θαύματα, αλλά κάθε αλλαγή που προέρχεται από την ίδια τη φύση και από την εξέλιξή της, φέρνει την εμφάνιση μιᾶς νέας αρχής, ως τότε κρυμμένης.

Αυτός ο βιασμός της πραγματικότητας συνεχίζεται μέσα σ' ολόκληρη την ιστορία της ανθρωπότητας, και δεν τον επινοήθηκε ούτε ο Γκράμσι ούτε ακόμη και ο Μάρξ, αλλά ο Χέγκελ. Αποκτᾶ όμως τὴ ριζοσπαστική και καθολική του σημασία με την ἔλευση του μαρξισμού, τὴ στιγμή δηλαδή που ἡ ανθρωπότητα φτάνει στὸ αποφασιστικό της σκαλοπάτι, τὴ στιγμή που ξανοίγεται σὲ κομμουνιστικό κίνημα.

Δ. Αυτή ἡ ἔννοια τῆς ἐπέμβασης παρουσιάζεται μέσα στὸ οὐσιώδες μέρος του πρακτικοῦ και θεωρητικοῦ ἔργου του Γκράμσι ὅπως ἐπίσης και του Λένιν. Και οἱ δύο ἔχουν ἀπόλυτη συνείδηση ὅτι οἱ παῖκτες του σκακιού βρίσκονται πάνω στὴν ἴδια τὴ σκακιέρα και θέτουν στρατηγικά ἐρωτήματα: τί νὰ κάνω; πῶς πρέπει νὰ δράσει ὁ ἡγεμόνας; ποιὸς εἶναι ὁ ἡγεμόνας; πῶς δημιουργεῖται; ποιὸ εἶναι τὸ πεδίο τῆς δράσης του; τί νόημα μπορούμε νὰ δώσουμε στὴ δράση του;

Τὸ θέμα τῆς ὀργάνωσης ἑνὸς κόμματος, λέει ὁ Λούκατς, τίθεται ὅταν τεθῆ τὸ θέμα τῆς ἐπανάστασης, ὅταν ἔχει κανεὶς ἐπαναστατική γραμμὴ και ἔχει και τὴ δυνατότητα νὰ τὴν ἐφαρμόσει.⁷ Χρησιμοποιήσαμε ἐπίτηδες τὸ ἀπρόσωπο «κανεὶς» γιὰ νὰ δείξουμε ἀκριβῶς ὅτι ὑπάρχει πρόβλημα γιὰ τὸ ὑποκείμενο: ποιὸς θὰ ἀναλάβει; Γιὰ τὸν Λένιν και τὸν Γκράμσι δὲν χωράει ἀμφιβολία ὅτι ὑπάρχει ἕνα ὑποκείμενο ἐνεργητικό ἢ ὅτι θὰ χρειαστῆ τουλάχιστον νὰ τὸ κατασκευάσουμε: πρόκειται γιὰ τὸ Κόμμα. Ἀπὸ τὴ στιγμή που ἕνα κόμμα, με τὴν ἔννοια που του δίνεται μέσα στὸ *Τί νὰ κάνουμε*,⁸ ἔχει διαμορφωθῆ, μπορεί νὰ ἀναλάβει μιὰ δράση συγκεκριμένη και συνεχῆ, ξεκινώντας ἀπὸ μιὰ στρατηγική. Ἀφοῦ δημιουργηθῆ τὸ ὑποκείμενο, δὲν χρειάζεται πιά νὰ λέμε «κανεὶς» ὅταν μιλάμε γιὰ ἱστορική πρωτοβουλία, ἀλλὰ «τὸ Κόμμα».

Ἐδῶ εἶναι που διαλέξαμε τὴν περιοχὴ τῆς ἀνάλυσής μας, γιατί μᾶς φαίνεται πῶς ἡ θεωρητική πρακτική του Λένιν και του Γκράμσι συγκεντρώνεται μέσα στὴν προβληματική του Κόμματος και ὅτι ἡ *differentia specifica* του λενινισμού σὲ σχέση με τὸν μαρξισμό τῆς 2ης Διεθνούς ἐγκείται ἀκριβῶς σὲ μιὰ ἐντελῶς διαφορετική σύλληψη του Κόμματος σαν φορέα τῆς

ἐπανάστασης· διαφορά πού αὐτή καθ' ἑαυτή συμπυκνώνει ἓνα πλῆθος διαφορῶν σχετικῶν μέ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα, μέ τὸ πρόγραμμα, μέ τὴν ἔννοια τοῦ σοσιαλισμοῦ καὶ ἀποτελεῖ ἓνα σχίσμα πού ὀδηγεῖ σὲ πόλωση καὶ συσσωρεύει μέσα σὲ ἓνα σύνολο ἄλλα σύνολα καὶ σχίσματα.

Ἡ ἀνάλυσή μας θὰ περιοριστῆ στὸ γραπτὸ ἔργο τοῦ Λένιν, καὶ στὰ *Τετράδια τῆς Φυλακῆς* τοῦ Γκράμσι, ἐνῶ παράλληλα θὰ τοποθετεῖται στὴ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀλληλουχία τῆς ἐποχῆς. Καὶ αὐτό, ὄχι γιὰ νὰ φεισθοῦμε τὸ πρακτικὸ τοῦ ἔργου, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἠθεωρία τοῦ τῆς πράξης πηγάζει ἀπὸ τὰ γραπτὰ τους. «Θὰ κριθῆς ἀπὸ τὰ ἴδια σου τὰ λόγια» λέει τὸ Εὐαγγέλιο.⁹ Οἱ ἰδρυτὲς τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶχαν ἤδη ἐπηρεαστῆ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἰδεολογία ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, ἓναν ἐκλαϊκευμένο πλατωνισμό, πού ὁμως διατηροῦσε μέσα στὴν τρέχουσα δόξα¹⁰ τὴ διπλὴ καὶ βαρυσήμαντη ἔννοια τῆς ὁμιλίας καὶ τῆς λογικῆς μέσα στὴ λέξη *λόγος*, ἔτσι ὅπως τὸ δείχνει ἡ ἀρχὴ τοῦ κατὰ Ἰωάννη Εὐαγγελίου. Γιατὶ θάπρεπε ἓνας ἄνθρωπος νὰ κρίνεται ἀπὸ τὰ λόγια του καὶ ὄχι ἀπὸ τίς πράξεις του; ἐπειδὴ τὰ λόγια του δίνουν νόημα στὶς πράξεις του καὶ ἀποτελοῦν τουλάχιστον τὸ νόημα πού ἔχει τὴν πρόθεση νὰ τοῦς δώσει.

Ἐνα πρόσωπο κρίνεται ἐπίσης καὶ ἀπὸ τὸ νόημα πού κατορθώνει νὰ δώσει στὴν πράξη του. Μέσα σ' ἓνα ἐπαναστατικὸ κίνημα, ὑπάρχει ἀκόμη καὶ ἓνας *λόγος* πού πρέπει νὰ ξεκαθαρισθῆ. Πιστεύουμε ὅτι ἂν ἀσχοληθοῦμε μέ τὴν λενινιστικὴ ὁμιλία, στὸ μέτρο πού ὑπῆρξε πάντοτε δεμένη μέ συνεχὴν πράξη, θὰ ἔχουμε αὐτὸν τὸν *λόγο* μέσω τοῦ ὁποίου θὰ πρέπει νὰ τὴν κρίνουμε. Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια μποροῦμε νὰ μιλήσουμε γιὰ θεωρητικὴ πρακτικὴ τοῦ Λένιν. Ἀκόμη καὶ τὰ καθαρὰ θεωρητικὰ του ἔργα ὅπως τὸ *Ὑλισμὸς καὶ Ἐμπειριοκριτικισμὸς* τοποθετοῦνται μέσα σὲ μιὰ θεωρητικὴ περιοχὴ μέ πρακτικὴ ἀκτίνα ἐνεργείας. Ἐτσι ἡ ἀκτίνα ἐνεργείας καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ κατεύθυνση καὶ τὸ ἀντικείμενο τοῦ ἔργου τοῦ Λένιν, βρίσκονται μέσα σὲ μιὰν ἐνότητα ἀδιάκοπη μέσα στὸ χρόνο καὶ ἀδιαίρετη ἀνάμεσα σὲ θεωρία καὶ πράξη· αὐτὸ τὸ συμπέρασμα βγαίνει ἀπὸ ἓνα πλῆθος ἔργων, προκηρύξεων, ὁμιλιῶν, σχεδίων ἀποφάσεων, κλπ. Ἡ περίπτωση τοῦ Γκράμσι δὲν εἶναι ἴδια· ἔδωσε τὸ γονιμότερο μέρος τοῦ ἔργου του ὅταν ἦταν στὴ φυλακὴ καὶ διαφαίνεται μιὰ καθαρὴ τομὴ ἀνάμεσα στὴν περίοδο τῶν Συνεδρίων τοῦ Τουρίνου καὶ τῶν Τετραδίων. Καὶ ὑπάρχει καὶ κάτι παραπάνω. Ὅχι μόνο τὸ ὕφος τῶν δύο ἀνδρῶν εἶναι διαφορετικὸ, ἀλλὰ καὶ ἡ θεωρητικὴ τους ὁμιλία ἀνταποκρίνεται σὲ δύο διαφορετικὲς στιγμές. Σὲ ἓνα θεωρητικὸ λόγο μέ ἀκτίνα ἐνεργείας στὴν πολιτικὴ μποροῦμε νὰ ξεχωρίσουμε τρεῖς διαφορετικὲς «στιγμές».

α) Μιὰ *ἄμεση* πολιτικὴ στιγμὴ πού ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ συγκυρία τῆς ὥρας· Ἄν καὶ ἐντάσσεται μέσα σὲ πλατύτερο σχέδιο καὶ ἀποψη τοῦ κόσμου, ἀπὸ τὸ εἶδος του καὶ ἀπὸ τὴν ἀκτίνα ἐνεργείας του παραμένει μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ ἄμεσου.

β) Μιὰ *μεταβατικὴ* πολιτικὴ στιγμὴ πού ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ὁ συγγραφέας προσεγγίζει τὴν ἔννοια μιᾶς κοινωνικῆς καὶ ἱστορικῆς

μεταβολής και την είσοδο μέσα σε μιάν άλλην εποχή, χωρίς να χάνει από τα μάτια του το άμεσο ενδιαφέρον. Τέτοιο παράδειγμα λόγου είναι εκείνο του Hobbes. 'Ο «άμεσος» αντικειμενικός σκοπός του είναι ή πρόληψη ενός νέου εμφυλίου πολέμου, αλλά έχει πλήρη συνείδηση ότι μπαίνει μέσα σε μιὰ νέα εποχή, και ότι πρέπει να δημιουργήσει νέες έννοιες, κατάλληλες γι' αυτή τή μετάβαση. Έτσι ο Hobbes, χωρίς να έχει ιδρύσει μιὰ νέα ιδεολογία, ξεπερνάει μέσα στο λόγο του το στόχο ενός άπλου λιβελλογράφου.

γ) Τήν καθαυτὸ *ιδεολογική* στιγμή. Έδῶ έχει γεννηθῆ ένας νέος λόγος πὸ ἀνακηρύσσεται σὰν αὐτόνομος κατὰ κάποιον τρόπο ἀπὸ τὸ χρόνο. Ἡ *Πολιτεία* τοῦ Πλάτωνα θέλει νὰ εἶναι ἐλευθερωμένη ἀπὸ τὸ χρόνο, ἀπὸ τὰ αἷτια τῆς γέννησής της, ἀπὸ τὸν ἄμεσο πολιτικὸ στόχο στὸν ὁποῖο ἀποβλέπει. Ὁ ἄμεσος στόχος της — ἡ καταδίκη τῆς δημοκρατίας πὸ καταδικάζει τὸν Σωκράτη — σβύνει μέσα στὸ ὑπερβατικὸ μεγαλεῖο τῆς πλατωνικῆς πολιτείας καὶ θεμελιώνει συγχρόνως ἀρχές καὶ γλώσσα διαφορετικές. Μὲ λίγα λόγια, εἶναι μιὰ *ιδεολογική* στιγμή, στὸ μέτρο πὸ θεμελιώνει μιὰ νέα δόξα, ἐνῶ ἡ ἄμεση στιγμή τοῦ πολιτικοῦ λόγου ἔχει σκοπὸ τὴν καταστροφή τῆς παλιᾶς· τὸ ἴδιο κάνει καὶ ἡ μεταβατικὴ στιγμή, ἐτοιμάζοντας παράλληλα τὶς έννοιες πὸ θὰ θεμελιώσουν τὴν καινούργια: Περισσότερο καὶ ἀπὸ τὸν Hobbes, ὁ Locke εἶναι ἐκεῖνος πὸ θεμελιώνει, μὲ τὴν έννοια τῆς ἀποπεράτωσης τοῦ δόγματος τοῦ ἰδιοκτητικοῦ ἀτομικισμοῦ.

Μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι μ' αὐτὴ τὴν έννοια ὁ Λένιν καὶ ὁ Γκράμσι ἀναπτύσσουν, καθένας μὲ τὸν τρόπο του, έννοιες μαρξιστικές, δημιουργώντας πολιτικοὺς λόγους ὅπου ὑπερέχει ἡ *μεταβατικὴ* ὄψη. Καὶ οἱ δύο ἔχουν ἀπόλυτη συνείδηση τῶν ὑποχρεώσεων πὸ ἐπιβάλλει αὐτὴ ἡ ἀποφασιστικὴ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα περίοδος: τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν καπιταλισμὸ στὸν κομμουνισμό. Στὸν Λένιν ὅμως τὸ μεταβατικὸ εἶναι πολὺ πιὸ στενὰ δεμένο μὲ τὸ ἄμεσο, πρᾶγμα πὸ εἶναι στὴν οὐσία ἀδύνατο γιὰ τὸν Γκράμσι. Αὐτὸς δὲν μπορεῖ παρὰ μόνο νὰ ξαναδιατυπώσει τὶς μεταβατικὲς ἀρχές τοῦ Λένιν, ἐμβαθύνοντας σὲ αὐτές, ἀλλὰ καὶ υἰοθετώντας τὸν ἴδιο στόχο καὶ οἰκειοποιούμενος τὴν ἴδια μόνιμη ἀνησυχία: ποιὸς θὰ κάνει τὴν Ἐπανάσταση καὶ μὲ τί δυνάμεις, ἐφ' ὅσον ἡ ἐπαναστατικὴ διαγνωστικὴ εἶναι αὐτὴ πὸ εἶναι, δηλαδή ἐποχὴ «ἀκάθαρτων»¹¹ προλεταριακῶν ἀγώνων (ἀφοῦ τὸ παγκόσμιο βιομηχανικὸ προλεταριάτο περιβάλλεται ἀπὸ μιὰ μάζα μὴ βιομηχανικῶν καταπιεζομένων) καὶ πρόοδος τοῦ «ἀκάθартου» καπιταλισμοῦ (ἀφοῦ ὁ καπιταλισμὸς συγχωνεύεται μὲ τὴν μὴ βιομηχανικὴ καὶ τὴν μὴ συναγωνιστικὴ στὴ στενὴ τῆς έννοια οἰκονομικὴ δύναμη, γιὰ νὰ γίνῃ κεφάλαιο οἰκονομικὸ, κεφάλαιο τραπεζικὸ, κεφάλαιο μονοπωλιακὸ, μὲ μιὰ λέξη ὅ,τι ἀποτελεῖ τὸν *ἰμπεριαλισμὸ*). Ὁ στόχος τοῦ Λένιν εἶναι λοιπὸν νὰ φθάσει σὲ μιὰ νέα ἀνάλυση τῆς αντικειμενικῆς κατάστασης πιὸ πολύπλοκης ἀπὸ ἐκείνη τῆς ἐποχῆς τοῦ Μάρξ, καὶ νὰ κινητοποιήσει, νὰ ὀργανώσει καὶ νὰ κατευθύνῃ τὶς δυνάμεις πὸ θὰ ἐπέμβουν πάνω σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση. Αὐτὸ τὸ τεράστιο σχέδιο ἐπέμβασης ἀντιστοιχεῖ σὲ μιὰ στρατηγικὴ πὸ

σχετίζεται με τή στρατιωτική ανάλυση (με τήν πλατειά έννοια) τής κατάστασης.

Ό λόγος λοιπόν του Λένιν και του Γκράμσι απομακρύνεται από τον λόγο του Κάουτσκι που ακινητοποιείται σε μιá μαρξιστική «όρθοδοξία» του είδους «ού δύναται λυθῆναι τήν γραφήν», κάθε φορά που εμφανίζεται μιá καινούργια κατάσταση. Ό Λένιν και ό Γκράμσι αναζητούν τó νέο *ιστορικό μπλόκ*¹² σε παγκόσμια κλίμακα, δηλαδή τήν καινούργια σχέση ανάμεσα στη δομή και στην ύπερδομή που δημιουργήθηκε και τήν μεταφράζουν σε στρατηγικούς όρους, δηλαδή σε όρους στρατηγικών συμμαχιών. Η έλευση του ίμπεριαλισμού μεταβάλλει ριζικά τή δομή των σχέσεων παραγωγής σε παγκόσμιο επίπεδο. Μπορεί νά δημιουργηθῆ μιá νέα διαμόρφωση δυνάμεων με τήν επέμβαση του συνειδητού τμήματος του προλεταριάτου¹³. Σ' αυτό τó σημείο βρίσκεται ό κεντρικός ρόλος του λενινισμού μέσα στην παγκόσμια επανάσταση. Η ευρωπαϊκή σοσιαλδημοκρατία δέν μπόρεσε και δέ θέλησε ποτέ νά καταλάβει τή θεωρητική και στρατηγική σημασία αυτής τής νέας διαμόρφωσης. Η κεντρική αποστολή του επαναστάτη μαρξιστή και τó καινούργιο «δέον» που εισάγει ό λενινισμός είναι ή διαπλάτυνση και ή θεμελίωση μιās νέας συμμαχίας όλων των κατατρεγμένων, δηλ. των εργατών, αγροτών, ήμιπρολεταρίων, και καταπιεζομένων λαών, που έχει νοηθῆ σε επίπεδο άγωνιστικό μέσα στην καρδιά των παραγωγικών σχέσεων σε παγκόσμια κλίμακα.

II. Ό Λένιν και ό Γκράμσι ενάντια στα μαρξιστικά ρεύματα τής εποχής τους.

A. Ό Henri Lefebvre σημειώνει ότι «ό λενινισμός σχηματίστηκε ενάντια σε όλες τες τάσεις τής σοσιαλδημοκρατίας»¹⁴. Αυτό που ενδιαφέρει είναι ό όρισμός τής *differentia specifica* στο λόγο του Λένιν και του Γκράμσι σε σχέση με τó λόγο των πιό διάσημων από τους συγχρονούς τους του σοσιαλιστικού στρατόπεδου: των Κάουτσκι, Ρόζα Λούξεμπουργκ, Τρότσκι, Μπλούμ. Θα προσπαθήσουμε νά δείξουμε ότι ό λόγος του Γκράμσι και του Λένιν είναι στην ούσία ό ίδιος και διαφέρει από τον λόγο των άλλων προσωπικοτήτων τής ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας τής «δεξιᾶς» όπως και τής «αριστερᾶς». Αυτή ή διαφορά άφορᾶ πολλούς τομείς, αλλά εκφράζεται με μιá κεντρική διαφορά που συμπυκνώνει όλα τά άλλα, δηλαδή τó πρόβλημα τής διεύθυνσης του επαναστατικού κινήματος, με άλλα λόγια τόν κατευθυντήριο ρόλο του επαναστατικού κόμματος του προλεταριάτου. Ίσως αυτή ή διαφορά νά ύπάρχει επειδή ό Λένιν και ό Γκράμσι είναι οί μόνοι που αναπτύσσουν τόν μαρξισμό δίνοντάς του επικαιρότητα μέσα στη θεωρητική τους πρακτική, κι αυτό μέσα σε τρεις διαφορετικές διαστάσεις που δέν βρίσκονται στις άλλες σοσιαλιστικές προσωπικότητες τής ευρωπαϊκής σοσιαλδημοκρατίας τής εποχής τους.

Κατ' αρχήν ό Λένιν και ό Γκράμσι είναι στρατηγοί με τήν στενή και με τήν πλατειά έννοια. Δέν χωράει άμφιβολία ότι οί δυό άνδρες μελέτησαν

στρατιωτικά κείμενα ακολουθώντας τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐγκελς, ποὺ κατὰ τὸν G. Lichtheim ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα στρατιωτικὰ πνεύματα τῆς ἐποχῆς του.¹⁵ Ὁ Λένιν μελέτησε καὶ σχολίασε κείμενα τοῦ Clausewitz καὶ ὁ Γκράμσι μελέτησε ὄχι μόνον τὸν Clausewitz ἀλλὰ καὶ τὴ στρατηγικὴ τοῦ Cadorna στὴ διάκρεια τοῦ πρώτου παγκόσμιου πολέμου, τὴ στρατιωτικὴ ἱστορία τοῦ Risorgimento καὶ ἄλλους. Ἐπὶ πλέον, διαπραγματεύονται μέσα στὰ ἔργα τους στρατιωτικὰ θέματα. Ὁ Γκράμσι σχολιάζει τὴ στρατηγικὴ τοῦ Cadorna, ὁ Λένιν μιλάει γιὰ τὴ τέχνη τῆς ἐξέγερσης καὶ παράλληλα δρᾷ σὰν στρατιωτικός. Ἀλλὰ σχετικὰ μὲ αὐτὸ δὲν κάνει τίποτα περισσότερο — καὶ μάλιστα λιγότερο — ἀπὸ τὸν Τρότσκι, θαυμαστὸ ἀρχηγὸ τοῦ Ἐρυθροῦ Στρατοῦ καὶ στρατιωτικὸ διοργανωτὴ τῆς Ὀκτωβριανῆς ἐξέγερσης, ποὺ τὴν προετοιμάζει στὸ Σμόλνυ, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίβλεψη τοῦ Λένιν, ποὺ τὸν παρακολουθεῖ στενά, ἔστω καὶ ἀπὸ μακρῦα.

Ἀλλὰ ὁ Τρότσκι δὲν εἶναι *στρατηγός*. Ἐνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ἱστορικοὺς τῆς Ρωσικῆς ἐπανάστασης τὸν θεωρεῖ ἰδιοφυῆ ὀργανωτὴ τοῦ στρατοῦ, ἀλλὰ ἀποδίδει τὶς νίκες του κυρίως στὴν χαρισματικὴ του προσωπικότητα καὶ στὴ λάμψη της, παρά στὴ διοίκησή του.¹⁶ Γι' αὐτὸν ἡ στρατηγικὴ συνδέεται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴ στιγμή τῆς ἐξέγερσης. Ἡ ἐξέγερση εἶναι τέχνη, γι' αὐτὸν ὅπως καὶ γιὰ τὸν Λένιν, ἀλλὰ ἐξυπακούει μιὰν ὀλόκληρη περίοδο μεταβολῶν στὶς σχέσεις τῶν δυνάμεων ποὺ ἀπαιτεῖ μιὰ στρατηγικὴ συμμαχιῶν ἐνσωματωμένη μέσα στὴν πολιτικὴ πάλη. Ὁ Τρότσκι ἀποκρούει αὐτὴ τὴ στρατηγικὴ στὸ ὄνομα τῆς ἀφηρημένης ἀγνότητας τοῦ ἐπαναστατικοῦ προλεταριάτου, καὶ τῆς καθαρὰ μιλιταριστικῆς ἀντίληψής του γιὰ τὴν ἐξέγερση, ἀποκομμένης ἀπὸ τὴ λενινιστικὴ στρατηγικὴ ποὺ ἐκτείνεται μέσα σ' ἓναν κοινωνικὸ χῶρο πλατύτερο καὶ σὲ μιὰ μακρύτερη ἱστορικὴ περίοδο.

Μιὰ στρατηγικὴ συνεπάγεται: μιὰ *γνωστικὴ κλιμάκωση τῶν φάσεων* καὶ τῶν ἐνδιάμεσων ἀντικειμενικῶν σκοπῶν, δηλαδή νὰ κατέχει κανεὶς τὸ ὄραμα τῆς διαδοχῆς τῶν ἐνδιάμεσων σταδίων ποὺ εἶναι ἀπαραίτητα μέχρι τὸν τελικὸ σκοπὸ· τὴν ἐξασφάλιση τῆς οἰκονομίας τῶν μέσων, μὲ τὸ σκοπὸ νὰ ἐξασφαλιστοῦν οἱ δυνάμεις καὶ οἱ συνθῆκες ποὺ εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ νὰ φθάσει κανεὶς μέχρι τέλους, δηλαδή ἓνα σχέδιο κινήσεως τῶν δυνάμεων ποὺ ὑπάρχουν, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὀδηγηθῆ κανεὶς μέσα ἀπὸ τὴ διαδοχὴ τῶν ἀπαραιτήτων ἐπιχειρήσεων, στὴν ἀπόκτηση νέων καὶ ἐπαρκῶν δυνάμεων γιὰ νὰ φθάσει τὸ συγκεκριμένον σκοπὸ: αὐτὴ εἶναι ἡ σκοπιμότητα τῆς ἀρχῆς τῆς οἰκονομίας στὴ χρῆση τῶν δυνάμεων του. Καὶ τέλος μιὰν *εὐλυγισία*, ποὺ ἀπορρέει ἀπὸ τὴ προνοητικότητα καὶ ὄχι ἀπὸ τὸν ὀπορτουνισμό, ἀπὸ τὴν πολλαπλότητα τῶν ἐναλλακτικῶν σχεδίων καὶ ὄχι ἀπὸ τὴν ἔλλειψη σχεδίου, γιὰ νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ *ποικίλλει τὴν τακτικὴ* στὸ πέρασμα ἀπὸ τὸ ἓνα στάδιο στὸ ἄλλο, ἐνῶ ὁ τελικὸς σκοπὸς θὰ παραμένει σταθερὸς καὶ γενικὰ ἡ στρατηγικὴ θὰ παραμένει ἡ ἴδια μέσα στὴν οὐσιαστικὴ της δομῆ.

Στὸ ἔργο τοῦ Λένιν πιστοποιεῖται μιὰ μόνιμη συνείδηση καὶ μέριμνα

νά σχηματίσει τή σύνθεση αὐτῶν τῶν στρατηγικῶν φροντίδων, μεταφράζοντας τοὺς πολιτικούς ὄρους τῆς μάχης σὲ στρατιωτικούς. Μπόρεσε νά κάνει ὅπως λένε οἱ Ben Said καὶ Naïr, μιὰ «ἀλγεβροποίηση» τῆς πάλης τῶν τάξεων.¹⁷ Πολλές φορές ὁ Λένιν ἐπέμεινε πάνω στὸ γεγονός ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Clausewitz γιὰ τὸν πόλεμο σὰν μιὰ συνέχιση μὲ ἄλλα μέσα τῆς πολιτικῆς, ἀποτελεῖ ἓνα μάθημα μαρξισμοῦ καὶ ὅτι οἱ ἰδρυτὲς τοῦ ἐπιστημονικοῦ σοσιαλισμοῦ θεωροῦσαν πάντοτε «κάθε πόλεμο σὰν προέκταση τῆς πολιτικῆς τῶν μεγάλων δυνάμεων καὶ τῶν διαφόρων τάξεων ποὺ ἦσαν ἐνδιαφερόμενες σὲ μιὰ δεδομένη στιγμή»¹⁸.

Ἐπὶ πλέον, ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Γκράμσι δὲ λείπουν οἱ ἀναφορὲς σὲ στρατιωτικὰ θέματα καὶ οἱ πολιτικο-στρατιωτικὲς ἀναλογίες. Παράδειγμα: ἀνάλυση τοῦ συσχετισμοῦ δυνάμεων ποὺ ἀποτελεῖ ἐμπλουτισμὸ τῆς ἀνάλυσης τῆς ἐπαναστατικῆς κατάστασης τοῦ Λένιν, μέσα στὴν *Χρεωκοπία τῆς 2ης Διεθνoῦς*¹⁹. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὴν ἀναζήτηση ποὺ κάνει γιὰ τὶς ἐπαρκεῖς καὶ ἀναγκαῖες συνθῆκες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ ἑνὸς πολιτικοῦ κόμματος, ὅπου ἀφομοιώνει τὸν κεντρικὸ συντονιστικὸ πυρῆνα μὲ τὸ ἐπιτελεῖο ἑνὸς στρατεύματος, τοὺς ἐνδιάμεσους ποὺ διαρθρώνουν τὸ ἐπιτελεῖο στὴ βάση μὲ ὑπαξιωματικούς, καὶ τὴ μάζα τῶν ὁπαδῶν μὲ τοὺς στρατιῶτες.²⁰ Πολλοὶ σχολιαστὲς τοῦ Γκράμσι, τονίζουν τὴ διάκριση ποὺ κάνει ἀνάμεσα σὲ πόλεμο θέσεων καὶ πόλεμο κινήσεων²¹ μέσα στὴν ἐπαναστατικὴ στρατηγικὴ τοῦ προλεταριάτου.

Μὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἀναλύσεις του, τοὺς ἐκλεπτισμοὺς τῆς στρατηγικῆς σκέψης τοῦ Λένιν, τὶς πολιτικὲς καὶ στρατιωτικὲς του ἀναλογίες, τὴ μετάφραση τῆς κατάστασης πάλης τῶν τάξεων σὲ στρατιωτικὴ γλώσσα, ὁ Γκράμσι δείχνει ὅτι ἔχει συνείδηση τῆς διαλεκτικῆς ἐνότητας ἀνάμεσα στὴ στρατιωτικὴ καὶ στὴν πολιτικὴ στιγμή, καὶ ὅτι ὁ πόλεμος ὄχι μόνο εἶναι συνέχεια τῆς πολιτικῆς μὲ διαφορετικὰ μέσα, ἀλλὰ ὅτι καὶ ἡ πολιτικὴ εἶναι συνέχιση τοῦ πολέμου μὲ διαφορετικὰ μέσα, μιὰ ἀλήθεια ποὺ ξεχνοῦν πολλοὶ σχολιαστὲς τοῦ Γκράμσι²². Ἐπὶ πλέον στὸν Λένιν ὅπως καὶ στὸν Γκράμσι, βρίσκει κανεὶς ὅλα τὰ συστατικὰ στοιχεῖα τῆς στρατηγικῆς ὅπως ὀρίσθηκε πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο ἀπὸ τοὺς σοσιαλδημοκράτες τῆς 2ης Διεθνoῦς οἱ ὁποῖοι, εἴτε δὲν ἐβλεπαν τὴν ἐνότητα τῆς πολιτικῆς καὶ στρατιωτικῆς δράσης, εἴτε δὲν μποροῦσαν νὰ μεταφράσουν τὶς ἀρχές τους σὲ συγκεκριμένη στρατηγικὴ καταλήψεως τῆς ἐξουσίας.

Β. Μὲ ἀπόλυτη συνείδηση ὅτι τοὺς ἦταν ἀδύνατο νὰ μεταφράσουν τὸ ἐπαναστατικὸ σχέδιο σὲ ἀποτελεσματικὴ δράση χωρὶς ὀργάνωση ὁ Λένιν καὶ ὁ Γκράμσι ἀσχολήθηκαν μὲ τὰ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ προβλήματα ὀργάνωσης μιᾶς ἐπαναστατικῆς δυνάμης προσαρμοσμένης στοὺς στρατηγικοὺς σκοποὺς τους. «Ὅποιος μιλάει γιὰ συνδυασμένη δράση, μιλάει γιὰ ὀργάνωση» ἀλλὰ μπορεῖ νάχει κανεὶς ὀργάνωση δίχως ἐξουσία; ρωτοῦσε ὁ Ἐγκελς μέσα στὸ δοκίμιό του (ποὺ τόσο σπάνια ἀναφέρεται μέσα σ' αὐτὴν τὴν ἐποχὴ ποὺ ἡ μόδα εἶναι κατὰ τῆς ἐξουσίας).²³ Καὶ ἀκριβῶς, ὄχι

μόνον ὁ Λένιν καὶ ὁ Γκράμσι εἶναι οἱ μόνοι ποὺ συνδέουν τὴν ὀργάνωση (πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ) μὲ τὴν ἐξουσία, ἀλλὰ ὑποστηρίζουν καὶ καθορίζουν μιὰ *θεωρία ἐξουσίας* δεμένης μὲ τὴν τακτικὴ, μὲ τὴν πάλιν τῶν τάξεων, μὲ τὴ διαλεκτικὴ Κόμμα/τάξεις καὶ μὲ τὶς ἔννοιες τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς δικτατορίας.

Ἡ ἔλλειψη μιᾶς συγκεκριμένης θεωρίας γιὰ τὴν ἐξουσία καὶ γιὰ τὴ θέση της μέσα στὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα, ὀδηγεῖ τὴν Ρόζα Λούξεμπουργκ, τὸν Κάουτσκι, τὸν Μπλούμ, κλπ., νὰ ἐπαναλάβουν τὴ λειτουργία τῆς δημοκρατικῆς ἀντιπροσωπευτικότητας μέσα στὶς συνελεύσεις, στὴ σχέση Κόμμα/μάζα, ἐξ οὗ καὶ οἱ κατηγορίες γιὰ «ὑποκατάσταση» ποὺ κατεύθυναν ἐναντίον τοῦ Λένιν ὅλοι, ἀκόμα καὶ ὁ Τρότσκι.

Ἡ γκραμσικὴ ἔννοια τῆς ἡγεμονίας θεμελιώνει μιὰ καινούργια ἀρχὴ γιὰ τὴν ἐξουσία. Ὑπονοεῖται μέσα στὸ ἔργο τοῦ Λένιν, ἀλλὰ ὁ Γκράμσι τὴν ἐξηγεῖ καὶ τὴν ἀναπτύσσει. Προσδιορίζει τὴν ἀντικειμενικὴ ἱκανότητα μιᾶς τάξης, ἐνὸς κόμματος, μιᾶς πολιτικῆς δύναμης ἢ ἐνὸς κοινωνικοῦ στρώματος, νὰ καθοδηγήσει ἄλλες τάξεις ἢ ἄλλες πολιτικὲς ομάδες, μὲ τὴ συγκατάθεσή τους, εἴτε σὰν κίνημα (ἡγεμονία τοῦ προλεταριάτου, τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος) εἴτε σὰν ὀργανωμένη ἐξουσία τῆς κοινωνίας (ἡγεμονία τῆς ἀστικῆς τάξης σὲ καπιταλιστικὸ καθεστῶς).²⁴ Ἐτσι ὁ Γκράμσι δὲν ἐννοεῖ καθόλου τὴν ἡγεμονία σὰ μιὰ τυποποίηση τῆς σχέσης ἀνάμεσα σὲ δυνάστες καὶ δυναστευόμενους, ὅπως τὸ κάνει ὁ Robert Michels, ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸν Παρέτο, ποὺ πιστεύει στὴν ὀλιγαρχία σὰν φυσικὸ νόμο τοῦ ἀνθρώπου ποὺ «θέλει νὰ κυβερνᾶται».²⁵ Εἶναι βέβαιο ὅτι τὸ βιβλίο τοῦ Michels ἀπομυθοποιεῖ τὸν οὐτοπισμὸ τῆς ἀριστερᾶς ποὺ θὰ πίστευε στὴ δυνατότητα μιᾶς κυριαρχίας ποὺ ἀσκεῖται ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴ μάζα, μιᾶς ὑποτίμησης τῆς σημασίας τῶν ἀρχηγῶν καὶ τοῦ ἐπιτελείου τῶν ἐπαναστατῶν, αὐταπάτες μὲ τὶς ὁποῖες τρέφεται ἡ Ρόζα Λούξεμπουργκ, γιὰ νὰ δώσουμε ἓνα παράδειγμα, ἀλλὰ ποὺ δὲν μπόρεσαν νὰ ἐπηρεάσουν οὔτε τὸν Λένιν οὔτε τὸν Γκράμσι. Ἀλλὰ ἐκεῖ ποὺ ὁ Michels βλέπει μιὰ ἀναπαράσταση τοῦ Κράτους σὰν ὀργάνωση μέσα στὴν καρδιὰ τοῦ ἐπαναστατικοῦ Κόμματος ποὺ «κρατικοποιεῖται» ἐγκαθιδρύοντας μιὰ *ὀλιγαρχικὴ δομὴ*, ὁ Γκράμσι βλέπει τὴν οἰκοδόμησι μιᾶς *ἡγεμονικῆς ἐξουσίας*, μιᾶς ἀρχῆς ποὺ δὲν εἶναι πυραμίδα μέσα σ' ἓνα Κράτος. Γιὰ τὸν Michels, τὸ Κόμμα γίνεται «Κράτος» γιὰ νὰ καταστρέψει τὸ Κράτος.²⁶ Ἀντίθετα γιὰ τὸν Γκράμσι τὸ Κόμμα πρέπει νὰ γίνῃ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ ἡγεσία πρὶν κατακτήσῃ τὴν πολιτικὴ κοινωνία καὶ τὴν κοινωνία πολιτῶν³⁷: πρέπει νὰ ἐμποτιστῇ μὲ ἱκανότητα καταναγκασμοῦ καὶ μὲ ἐξουσία βασισμένη στὴν κοινὴ συγκατάθεση πρὶν γίνῃ Κράτος μὲ τὴν ὀλοκληρωμένη ἔννοια τοῦ ὅρου: *καταναγκασμὸς σὺν ἡγεμονία*.²⁸

Αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς ἐξουσίας χωρὶς πυραμίδα, ποὺ δὲν εἶναι ὀλιγαρχικὴ, εἶναι κεφαλαιώδης μέσα στὴ σκέψη τοῦ Γκράμσι, ὅπως ἐπίσης ὁ ρόλος τοῦ ἄξονα ποὺ ἀποδίνει στὸ ἐπαναστατικὸ Κόμμα. Πρέπει ἐπίσης νὰ ὑπογραμμιστῇ ὅτι ἡ συγκατάθεση τὴν ὁποία ἐξυπακούει, πρέπει νὰ *κατακτηθῇ*. Γιὰ νὰ εἶναι αὐθεντικὴ καὶ ἐλεύθερα δοσμένη ἡ συγκατάθεση αὐτὴ πρέπει

νά κατακτηθῆ ἀπὸ τὴν ἀνερχόμενη ἢ τὴν ἰθύνουσα τάξη: πρέπει νά δημιουργήσει ἠθικὸ στήριγμα κερδίζοντας τὶς ἄλλες τάξεις. Ἔτσι ἡ ἡγεμονία βρίσκεται πολὺ μακρὰ ἀπὸ μιὰ δημαγωγικὴ ἢ αὐθόρμητη ἀρχηγία, σὰν τὴ γνωστὴ Ζα'αμά στὴν ἱστορία τῶν Ἀράβων.²⁹

Καὶ ὁ Λένιν ἐπίσης, χωρὶς νά ἔχει ἀναπτύξει θεωρητικὰ τὴν ἀρχὴ αὐτὴ μέσα στὰ γραπτὰ καὶ στοὺς λόγους του, δίνει τὰ στοιχεῖα τοῦ συνόλου μέσα στὸ *Ἀριστερισμὸς, παιδικὴ ἀρρώστια τοῦ Κομμουνισμοῦ*, ἀλλὰ καὶ σὲ πολλὰ ἄλλα κείμενα.³⁰ Ὁ Λένιν δὲν ἀφήνει καμιὰ εὐκαιρία χωρὶς νά τονίσει τὴν ἀνάγκη νά κατευθύνει κανεὶς, μὲ τὴν ἔννοια τοῦ νά κερδίσει τὴν ὑποστήριξη τῶν μαζῶν. Ἔτσι ἡ ἀρχὴ τῆς ἡγεμονίας, δὲν εἶναι οὔτε εὐφημισμὸς τῆς δικτατορίας ἢ κυριαρχίας, οὔτε ἄρθρο πίστεως στὴ «δημοκρατία» καὶ στὴν πραγμάτωση τῆς θέλησης ἢ τῆς κινητοποίησης τῆς μάζας. Ὁ Ἔγκελς ἀγανακτοῦσε μὲ τὴ «χυδαία δημοκρατία» — ἀντίληψη τῆς λαϊκῆς νίκης ἐνάντια στοὺς «καταπιεστές» — καὶ ἐνάντια στὴ χρῆση τοῦ ὄρου «δημοκρατία» πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, μιὰ καὶ ἡ «ἔννοια ἀλλάζει κάθε φορὰ πού ἀλλάζει ὁ δῆμος».^{31, 32} Ὁ Ἔγκελς, ὅπως ἐξ ἄλλου καὶ ὁ Μάρξ, πού ὑπερηφανεύεται ὅτι περιφρονεῖ τὴν κοινὴ γνώμη μὲ τὸ «ἄσε τὸν κόσμον νά λείει» στὸ τέλος τῆς εἰσαγωγῆς του στὴν πρώτη ἐκδοσὴ τοῦ «Κεφαλαίου», δὲν εἶναι θαυμαστὴς τοῦ «λαοῦ». Ἡ δημοκρατία, γιὰ τοὺς ἰδρυτὲς τοῦ μαρξισμοῦ, καθὼς καὶ γιὰ τὸν Λένιν καὶ γιὰ τὸν Γκράμσι, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ σχέση ταυτότητας ἀνάμεσα στὴν ἀπόφαση πού πάρθηκε καὶ στὴ θέληση τῆς πλειοψηφίας. Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ταυτότητα δὲν εἶναι οὔτε ρητὴ οὔτε αὐτόματη, φυσιολογικὴ ἢ αὐθόρμητη. Ἔχει ἀποκτηθῆ μετὰ ἀπὸ μιὰ ἐργασία ὑπομονετικὴ καὶ μορφωτικὴ, ἕναν ἀγῶνα πεισματικόν, πού καθιερώνει τὴν «ἠθικὴ» καὶ πνευματικὴ ἐξουσία τῶν ἰθυνόντων ἐναντι στοὺς κατευθυνόμενους. Ἀναλύοντας τὴ στρατιωτικὴ ὄψη τῆς ἐξέγερσης, ὁ Λένιν ἐπιμένει, τόσο μέσα στὸ *Παιδικὴ ἀρρώστια τοῦ Κομμουνισμοῦ*, ὅσο καὶ στὸ *Χρεωκοπία τῆς 2ης Διεθνούς*, ὅτι μέσα σὲ μιὰ κατάστασι ἐπαναστατικὴ, ἡ ἄνοδος τῆς δραστηριότητος τῆς μάζας εἶναι στοιχεῖο ἠθικῆς ὑπεροχῆς. Ὅπως παρατηρεῖ ὁ Schlesinger, σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι ἡ ἐπαναστατικὴ τακτικὴ ἐγκεῖται στὴν ἐφαρμογὴ τῶν πολεμικῶν κανόνων σὲ μιὰ κατάστασι ὅπου τὸ ἠθικὸ στοιχεῖο εἶναι τὸ πρωτεῦον.³³ Ἔτσι ὁ ὄρος χρησιμοποιεῖται σὲ συνδυασμὸ μὲ μιὰ ἰδέα ἀποκτημένης ἐξουσίας. Καὶ ὁ Γκράμσι πού χρησιμοποιεῖ τὸν ὄρο «ἠθικός» ἀρκετὰ συχνά, κυρίως μιλώντας γιὰ μιὰ πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ μεταρρύθμισι ἀκολουθώντας τὸν Σορέλ καὶ τὸν Ρενάν, τὸν ἐννοεῖ ὄχι μὲ τὴν τρέχουσα σημασία πού ἀφορᾷ στοὺς κανόνες ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, ἀλλὰ μὲ τὴν καρτεσιανὴ ἔννοια τῆς ἠθικῆς αὐτοπεποίθησις (σὲ ἀντίθεσι μὲ μιὰ πνευματικὴ ἢ «μεταφυσικὴ» βεβαιότητα³⁴), δηλαδὴ τὸ αἶσθημα πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐμπειρία μιᾶς πράξεως: τὸ «αἰσθάνομαι» τοῦ Γκράμσι καὶ τοῦ Λαμπριόλα συνδέεται μὲ τὴν ἐξουσία ἀκριβῶς τὴν ἠθικὴν, σὲ ἀντίθεσι μὲ μιὰ πνευματικὴ ἐξουσία θεμελιωμένη στὴ γνώσι. Ἔτσι τὸ προλεταριάτο καὶ τὸ κόμμα του πρέπει νά οἰκοδομήσουν τὴν ἡγε-

μονία τους, δηλαδή την ήθική τους και πνευματική εξουσία με τρόπο που κανείς να την ξέρει και να την αισθάνεται.

Αυτή ή οικοδόμηση είναι το αποτέλεσμα μιᾶς τεράστιας εκπαιδευτικής δουλειᾶς. Είναι ή τρίτη κοινή ὄψη τοῦ Λένιν και τοῦ Γκράμσι που τους διαφοροποιεῖ ἀπὸ τους σύγχρονους τους μέσα στὴν εὐρωπαϊκὴ σοσιαλιστική δημοκρατία· εἶναι εκπαιδευτὲς μετὴν πῶς βαθειὰ σημασία τοῦ ὄρου.

Γ. Στὰ χρόνια τῆς «Ἴσκρα», καθὼς και στὴν πάλι που σχετίζεται με κείμενα ὅπως τὸ *Τί να κάνουμε;* και *Ἐνα βῆμα μπρός, δυὸ βήματα πίσω, Οἱ δυὸ τρόποι τακτικῆς τῆς σοσιαλιστικής δημοκρατίας*, κλπ. ὅλη ή προσοχή τοῦ Λένιν εἶναι συγκεντρωμένη πάνω σ' ἓνα τεράστιο ἐπιμορφωτικὸ ἔργο. Ἐάν ὅμως εἶναι ἀλήθεια ὅτι συνδύαζε τὴν ἀπαραίτητη ἀρχιγία μετὴν δραστηριοποίηση τῶν μαζῶν ὅπως τὸ δείχνει ὁ E. H. Carr, δὲν εἶναι λιγότερο ἀλήθεια ὅτι ὁ ρόλος τοῦ Κόμματος ἦταν ἐπιμορφωτικὸς γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει αὐτὴν τὴν δραστηριοποίηση.³⁵ Ἐάν γιὰ νὰ φτάσει κανεὶς στὴν κομμουνιστικὴ ἐπανάσταση, ἔπρεπε νὰ φτάσει και σὲ μιὰ συνείδηση ριζικὰ διαφοροποιημένη, ὅπως ἔλεγε ὁ Μάρξ και ὁ Ἐγκελς στὴν *Γερμανικὴ Ἰδεολογία*, τὸ λενινιστικὸ Κόμμα ἦταν ἐπιφορτισμένο νὰ τὸν προικίσει μ' αὐτὴν τὴν συνείδηση. Κάθε σκέψη νὰ δώσει κανεὶς στίς μάζες αὐτὴ τὴν συνείδηση ἀπ' ἔξω, εἶναι σκέψη που ἀφορᾷ τὴν παιδαγωγικὴ και που ἦταν τελείως ξένη στοὺς ἄλλους σοσιαλιστικούς ἀρχηγούς στὴν Εὐρώπη.

Στὴν τρίτη *Θέση γιὰ τὸν Feuerbach*, ὁ Μάρξ ὑπογραμμίζει ὅχι μόνο τὴν ἀνάγκη νὰ ἐκπαιδεθοῦν οἱ ἐκπαιδευτὲς γιὰ νὰ μπορέσουν νὰ ἐξανθρωπισθοῦν οἱ συνθηκὲς ἀνάπτυξης τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ και ὅτι ή ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν τοῦ ἀνθρώπου μέσω τῆς ἀνθρώπινης δραστηριότητος δὲν μπορεῖ νὰ νοηθῆ παρὰ μόνο σὰν ἐπαναστατικὴ πρακτικὴ.³⁶ Αὐτὸ σημαίνει πὼς ή συνάντηση ἀνάμεσα στὴ συνειδητὴ ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν ζωῆς και ἀνθρώπινης δραστηριότητος μέσα στίς ἴδιες αὐτὲς συνθηκὲς ἀποτελεῖ μιὰ ἀνατρεπτικὴ σύνθεση. Μόνο ή ἐπαναστατικὴ δράση μεταβάλλει συνειδητὰ τίς συνθηκὲς και ἀποτελεῖ μιὰ κοινωνικὴ πράξη.³⁷ Σ' αὐτὴν ἐξασφαλίζεται μιὰ ἀμοιβαία σχέση ἀνάμεσα σὲ παιδαγωγὸ και σὲ μαθητὴ, ἀνάμεσα σὲ κοινωνικὸ περιβάλλον και κοινωνικὸ πρωταγωνιστὴ. Ὁ ἀνθρωπος ἐξανθρωπίζει τὸ περιβάλλον και αὐτὸ τὸ ἐξανθρωπισμένο περιβάλλον, μετὴν σειρά του ἐξανθρωπίζει τὸν ἀνθρωπο.³⁸

Αὐτὴ ή ριζοσπαστικὴ διεργασία μεταβολῆς τῶν συνθηκῶν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι κατ' ἐξοχὴν μιὰ ἐπέμβαση μετὴν ἔννοια που τῆς δώσαμε παραπάνω. Μ' αὐτὸ τὸ νόημα εἶναι ριζοσπαστικὴ ή ἀρχὴ τῆς ἐκπαίδευσης τοῦ Λένιν και τοῦ Γκράμσι, και μέσα στὴ γραμμὴ τῶν θεμελιωτῶν τοῦ ἱστορικοῦ Ὑλισμοῦ. Ἐκπαίδευση πρέπει νὰ σημαίνει μετάδοση μιᾶς συσσωρευμένης γνώσης, που αὐξάνει και που συνδέεται μετὴν ἀνάπτυξη τοῦ *homo faber sapiens*.³⁹ Ἐπομένως, ή ἐκπαίδευση εἶναι μιὰ ἐπέμβαση τοῦ δάσκαλου, δηλαδή τοῦ συλλογικοῦ ἀνθρώπου μετὴν ἔννοια τῆς παρεμβολῆς ἀνάμεσα στὴν κοινωνία ὀλόκληρη που θέλει νὰ μεταβιβάσει τίς γνώσεις της, τὸν τρόπο

σκέψης της και τις μεθόδους δράσης της; και στὸν μαθητευόμενο ποὺ ὑφίσταται ἐνεργητικὰ (δηλαδή σύμφωνα μὲ τις ὠθήσεις του), τὴν κοινωνικὴ ἐκπαιδευτικὴ πίεση στὴν ἀτομικότητά του.

Ἔτσι γιὰ τὸν Γκράμσι, καὶ γιὰ τὸν Λένιν, ἡ παιδαγωγικὴ σχέση ξεπερνάει τὰ σχολικὰ πλαίσια. Κάθε ἄτομο ἔχει παιδαγωγικὲς σχέσεις μὲ ἄλλα ἄτομα, οἱ κατευθύνοντες μὲ τοὺς κατευθυνόμενους, οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι μὲ τοὺς «ἀπλοὺς», οἱ élites μὲ τὴ μάζα, κλπ., καὶ «κάθε σχέση ἡγεμονίας εἶναι ἀναγκαστικὰ καὶ σχέση παιδαγωγικὴ»⁴⁰, γιατί ὄχι μόνο ὀλοκληρώνεται ἠθικὰ καὶ πνευματικὰ, ἀλλὰ ἀπαιτεῖ καὶ ἐργασία πειθοῦς.⁴¹ Μ' αὐτὸν τὸν τρόπο ὁ Ἡγεμόνας τοῦ Μακκιαβέλι, μέσα στὸν ὁποῖο ὁ Γκράμσι κάνει μιὰ ἐντελῶς καινούργια καὶ ριζοσπαστικὴ ἀνάγνωση, εἶναι ἐκπαιδευτὴς-ὄργανωτὴς, κοντοτιέρε καὶ παιδαγωγός, κένταυρος, μισὸς ἄνθρωπος, μισὸς ζῶο, ποὺ ὀδηγεῖ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴν πειθὴ καὶ μὲ τὴ βία, πραγματοποιώντας μὲ τὴν ὑπαρξὴ του τὴν ἔνωση τοῦ σοφοῦ καὶ τοῦ πολιτικοῦ.⁴² Ὁ Ἡγεμόνας συγκεντρώνει γύρω του ἀνθρώπους μὲ ἀφετηρία μιὰν ἀντίληψη γιὰ τὸν κόσμο ποὺ ἰσχύει τὴν ἐποχὴ του: τὴν ἰδέα τοῦ ἐθνικοῦ κράτους στὰ χρόνια τοῦ Μακκιαβέλι, τὴν ἰδέα τῆς «διατεταγμένης κοινωνίας» τῆς ἐποχῆς τοῦ Γκράμσι καὶ τοῦ σύγχρονου Ἡγεμόνα. Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια εἶναι ὅπως ὁ *Mah'di* τῶν μουσουλμάνων, «ὁ ἄρχοντας τῆς στιγμῆς» ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιήσῃ τὴν *tajfid*, ἢ μεταρρυθμιστικὴ καὶ ἠθικὴ ἀνανέωση.⁴³

Πολλὰ παραδείγματα βρίσκονται στὸν Λένιν, ὅπου ἐπιμένει γιὰ τὴν ἀνάγκη νὰ ἐξηγήσῃ κανεὶς στὶς μάζες τὴν ἀνάγκη ὀρισμένης δράσης. Γι' αὐτὸν ἡ πολιτικὴ εἶναι τέχνη, ἀλλὰ ἡ σοβαρὴ πολιτικὴ ἀρχίζει ἐκεῖ ποὺ βρίσκονται οἱ μάζες, τὰ ἑκατομμύρια, καὶ ἐπομένως πρέπει νὰ συνδέσῃ κανεὶς αὐτὴ τὴν τέχνη μὲ τὴν διαπαιδαγώγηση τῶν μαζῶν, μὲ τὴν ἔννοια τῆς διεύρυνσης τῆς ἐξουσίας τοῦ πολιτικοῦ μέσω τῆς κυριαρχίας του μέσα στὴ μάζα.⁴⁴ Γι' αὐτὸν ὅμως ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἐργασία τοῦ Κόμματος ἔχει τὴν ἔννοια τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἐπαναληπτικῆς ἐντύπωσης καὶ ὄχι τὴν ἔννοια τῆς ἐκπαίδευσης σὰν ἐνέργεια τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν πάνω στὰ μέλη τῆς κοινωνίας. Θὰ δοῦμε ὅτι ἀργότερα, πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του, ὁ Λένιν ἀρχίζει νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν ἐκπαίδευση σὰν δραστηριότητα σχετικὰ αὐτόνομη καὶ ποὺ σχηματίζει αὐτὴν τὴν κοινωνία πολιτῶν, αὐτὴν ποὺ στὴ Σοβιετικὴ Ἐνωση ἦταν «πρωτόγονη καὶ πολτώδης», γιὰ νὰ μεταχειριστοῦμε τὴν ἐκφραση τοῦ Γκράμσι.⁴⁵

III. Συμπέρασμα

Ἐδῶ μποροῦμε ἤδη νὰ ὀρίσουμε τὴ θεμελιώδη διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ Λενινισμό (ὅπως τὸν ἀνέπτυξε ὁ ἴδιος ὁ Λένιν καὶ ὁ Γκράμσι) καὶ στὰ ἄλλα σοσιαλδημοκρατικὰ ρεύματα τῆς Εὐρώπης.

Κανένας ἀπὸ τοὺς ἀρχηγοὺς τῆς 2ης Διεθνoῦς δὲν μποροῦσε νὰ παραδεχτῆ τὸ ρόλο τοῦ Κόμματος - ὑποκειμένου τῆς ἱστορίας, τὸ ὁποῖο θὰ συγ-

κέντρωνε τις αποστολές στρατηγού, εκπαιδευτή και ήγεμόνα δηλ. δημιουργού ενός νέου τύπου εξουσίας. Σύμφωνα μ' αυτούς, ή στρατηγική και ή πορεία που έπρεπε κανείς να ακολουθήσει θα υπαγορεύονταν από το ίδιο το κίνημα σύμφωνα με το παράδειγμα του Σορέλ και του Μπεργκσόν. Κάθε επέμβαση, με την παραπάνω έννοια, έρμηνευόταν σαν απόπειρα υποκατάστασης της μαζικής θέληση από τη θέληση μιās δράκας επαγγελματιών επαναστατών. Και ή ίδια ή ταξική συνείδηση ήταν αντιληπτή σαν προϊόν της πάλης των τάξεων στο επίπεδο της δομής των παραγωγικών σχέσεων.

Όλοκληρη ή θεωρητική πρακτική του Λένιν και του Γκράμσι είναι μιὰ αναζήτηση προσδιορισμού, οίκοδόμησης και στερέωσης ενός μοχλού ιστορικής δράσης. Ο δημοκρατικός συγκεντρωτισμός ορίζεται από τον Γκράμσι σαν μιὰ οργανικότητα ενός κινουμένου συγκεντρωτισμού, «μιὰ αδιάκοπη εϋθυγράμμιση στο πραγματικό κίνημα»⁴⁶. Αυτή ή οργανικότητα δεν μπορεί να εξασφαλιστή παρά από μιὰ στρόφιγγα, έναν σκληρό πυρήνα, γιατί πρέπει να έχει την ικανότητα και την εϋλυγισία να εξασφαλίζει συμμαχίες και να εναλλάσσει την τακτική. Το Κόμμα εξασφαλίζει τη συνεργασία ανάμεσα στην ανερχόμενη τάξη και τις συνεργαζόμενες τάξεις. Το Κόμμα καλείται από τον Λένιν να εξασφαλίσει τη συνεργασία της πρωτοπορείας με την όπισθοφυλακή· αλλά είναι περισσότερο, πολύ περισσότερο από μιὰ πρωτοπορεία προλεταριακής συνείδησης, γιατί σαν δραστηριοποιημένη μειονότητα, πρέπει να ξέρει να κατευθύνει τις μάζες «άλλοιώς δεν αξίζει τίποτα».⁴⁷ Για να επεμβαίνει μαζικά, για να εξασφαλίσει την εκπαιδευτική ήγεμονία, θεμέλιο της μεταμόρφωσης του υπάρχοντος ιστορικού μπλόκ, ο Λένιν γυρεύει να ιδρύσει μέσα στο Κόμμα ένα κέντρο συνένωσης των σκορπισμένων δυνάμεων. «Με την πιό πλατειά έννοια, ο τόνος που έβαλε ο Λένιν πάνω στο Κόμμα εξέφραζε την ανάγκη να γίνεται διαχωρισμός ανάμεσα στο παρόν και στο μέλλον, ανάμεσα σε επιβίωση και προώθηση, ανάμεσα σε άρχηγία και διοίκηση».⁴⁸ Ο ίδιος ο Γκράμσι, στην ανάλυση του Risorgimento, προσπαθεί να δεί πως μπόρεσαν οί υλικές ιταλικές δυνάμεις να πάρουν την πρωτοβουλία της χειραφέτησής τους γύρω από έναν κεντρικό πυρήνα στρατευμένο και συμπυκνωμένο.⁴⁹ Αναζητάει παντού τά λευκά αίμοσφαίρια που γύρω τους θα διαρρυθμιστή και θα καθοδηγηθώ το κίνημα των έρυθρών αίμοσφαιρίων: οί ήθικοί και πνευματικοί ήγέτες, ο Ήγεμόνας, το Κόμμα. Έπειδή ή ιστορία δε γίνεται από μόνη της πρέπει να εξασφαλιστή ο κύριος φορέας της, εκείνος που αρμόζει στην ιστορική στιγμή. Το Κόμμα δεν είναι «ή ένσάρκωση της επαναστατικής Ίδέας μέσα στην ιστορία» όπως το θέλει ο Ρουμπάσοφ μέσα στο *Μηδέν και το Άπειρο* του Καϊστλερ ούτε μιὰ άπλή άντανάκλαση της συνείδησης της εργατικής τάξης. Το Κόμμα είναι ο συλλογικός πνευματικός άνθρωπος που πρέπει να προικίσει το κίνημα με όρθολογισμό και δυναμισμό. Για να διαφυλαχτή ή ικανότητα και ή εϋλυγισία στην εφαρμογή των «δύο τακτικών» της σοσιαλδημοκρατίας, δηλαδή να χρησιμεύσει σά στρόφιγγα, σαν ένωση ανάμεσα σε πολλά στρώματα και παράλληλα σά σκληρός πυρήνας που

διάφυλάσσει και προάγει τήν ἄποψη τοῦ προλεταριάτου, τὸ Κόμμα παραμένει «μὲ διπλὴ προοπτικὴ». Ἡ «διπλὴ προοπτικὴ» εἶναι μιὰ γκραμισκὴ ἔννοια ποὺ συγγενεύει μὲ τὶς «δύο τακτικὲς» τοῦ Λένιν ἀλλὰ προεκτείνοντάς τιν καὶ γενικεύοντάς τιν.⁵⁰ Γιά τὸν Γκράμισι οἱ δύο «στιγμὲς» εἶναι χωρισμένες διαλεκτικὰ καὶ ὄχι χρονολογικά. Ἡ διπλὴ προοπτικὴ περιέχει τὸ ἀπομακρυσμένο καὶ τὸ ἄμεσο, τὸ στρατηγικὸ καὶ τὸ τακτικὸ, τὸ ἀτομικὸ καὶ τὸ καθολικὸ. Ἔτσι, ὅσο πιὸ πολὺ ἓνας ἄνθρωπος εἶναι ἀναγκασμένος νὰ ἀγωνίζεται καθημερινὰ γιὰ νὰ κερδίσει τὸ ψωμὶ του, ὅσο πιὸ πολὺ ἡ ἔγνοια του νὰ ἐπιζήσει εἶναι ἄμεση, τόσο πιὸ πολὺ ὑποστηρίζει ὑψηλὲς καθολικὲς ἀξίες.⁵¹ Αὐτὴ ἡ ἰδέα βρίσκεται κοντὰ στὴν ἰδέα τοῦ Λένιν ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι ὅσο πιὸ πολὺ καθολικὲς καὶ προχωρημένες εἶναι οἱ ἐπαναστατικὲς προοπτικὲς, τόσο πιὸ πολὺ χρειάζεται ἓνα Κόμμα στροφέα ἐνεργείας· ὅσο πιὸ πολὺ ἡ συλλογικὴ θέληση θὰ πρέπει νὰ ἐκφράζεται σὰν συμπυκνωμένη δράση, τόσο πιὸ πολὺ ὁ στροφέας θὰ πρέπει νὰ εἶναι ὁμόκεντρος. Τὸ πᾶν ἦταν νὰ καταλάβει κανεὶς πὼς ἡ κατασκευὴ αὐτοῦ τοῦ στροφέα δὲν μποροῦσε νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸ καθαυτὸ κίνημα τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς δομῆς καὶ ὅτι μιὰ ἐξωτερικὴ ἐπέμβαση ἦταν ἀπαραίτητη καὶ στὴν ἡμερησίᾳ διάταξη. Ἡ καθαυτὴν κίνηση τῶν ἀντιφάσεων μέσα στὴ καπιταλιστικὴ κοινωνία δὲν μποροῦσε νὰ γεννήσῃ παρὰ μιὰ ἀντικαπιταλιστικὴ ἀνταρσία, συνέχειες ἀπὸ «οἰκονομιστικὲς» διεκδικήσεις ποὺ καταλήγουν τελικὰ σὲ ἓνα κίνημα ρεφορμιστικὸ, καὶ ἄλλα κινήματα αὐθόρμητα πολλῶν καταπιεζομένων στρωμάτων καὶ ομάδων. ἑτερογενῶν καὶ σκορπισμένων. Ἡ ἀντικαπιταλιστικὴ ὄθηση καὶ οἱ σοσιαλιστικὲς φιλοδοξίες ποὺ ξεχωρίζουν ἀπὸ τὸ ἐσωτερικὸ δὲν μποροῦν νὰ μεταφραστοῦν σὲ συγκεκριμένο κίνημα, ἐνωμένο καὶ ἀποτελεσματικὸ παρὰ μόνο ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ δηλαδή «ἀπὸ μιὰ πολιτικὴ δύναμη ποὺ κατέχει μιὰ γενικὴ ὀπτικὴ τῆς κοινωνίας καὶ μιὰ πολιτικὴ πεῖρα μακρὰ ὅσο καὶ πολυσήμαντη».⁵²

Τὸ ἔργο καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Λένιν καὶ τοῦ Γκράμισι ἦταν ἀκριβῶς ὅτι δημιούργησαν ὑλικά αὐτὴ τὴ δύναμη καὶ ὅτι ἐμβάθουναν θεωρητικὰ τὸν ἐπεμβατικὸ τῆς ρόλο μέσα στὴν ἱστορία.

Μετάφραση: Β. Χατζημιχάλη

Σ η μ ε ι ὡ σ ε ι ς :

1. Μὲ τὴν ἔννοια τῆς γαλλικῆς λέξης «totalisant».
2. *Unita*, 10 Σεπτ. 1925. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὴν Μ. Α. Macciocchi, *Pour Gramsci*, Παρίσι 1974, σελ. 104.
3. Αὐτὸ εἶναι ποὺ ὁ Λένιν ὀρίζει σὰν «τὴν πεμπτοσύνα τοῦ μαρξισμοῦ» (στὴν κριτικὴ τοῦ ἐναντίου τοῦ Bela Kun), στίς 12 Ἰουνίου 1920.
4. Σχετικὰ μὲ τὸν ὀρισμὸ «ἀποτέλεσμα τῆς ἀντίληψης», βλ. F. Chatelet, «A propos des erreurs de Marx» στὸ *En partant du Capital*, Παρίσι 1968, σελ. 95. Ὁ γαλλικὸς ὄρος εἶναι *effet d'intelligibilité*.

5. Για τόν Γκράμσι, τὸ δέον εἶναι τὸ συγκεκριμένο, στὴ φιλοσοφία τῆς πράξης: Βλ. Μ. σελ. 39. Βλ. καὶ *Oeuvres Choisies*, Editions Sociales, Παρίσι 1959, σελ. 233.

6. Editions Sociales, Παρίσι 1957, σελ. 5.

7. G. Lukacs, *Histoire et Conscience de Classe*, Ed. de Minuit, Παρίσι 1960, σελ. 335.

8. *Τί νὰ κάνουμε;* τοῦ Β. Ι. Λένιν, 1902, ποὺ πραγματεύεται τὸ πρόβλημα τῆς κομματικῆς ὀργάνωσης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς πρὶν ἀπὸ τὴ διάσπαση τοῦ Ρωσικοῦ Ἐργατικοῦ Σοσιαλδημοκρατικοῦ κόμματος τὸ 1903 στὸ Β' Συνέδριό του.

9. «Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ» (Ματθ. ΙΒ', 37).

10. Μὲ τὴν ἔννοια ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ F. Chatelet στὸ *Logos et Praxis*, σελ. 58 - 59. Δηλαδή σὰν κλειστὸ σύστημα δοξασιῶν, καὶ ποὺ ὑποκαθιστᾷ τὴν ὁμιλία σχετικὰ μὲ τὸν κόσμο. Πρόκειται γιὰ πεποίθηση — ἐμπνευσμένη ἢ ὄχι — ποὺ κατέχει ὁ ἄνθρωπος ὅταν μιλάει κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδρασή της «γιὰ νὰ πεῖ καὶ ὄχι γιὰ νὰ συζητήσῃ». Κατὰ τὴ γνώμη μας αὐτὴ ἡ ἔννοια δὲν μπορεῖ νὰ ταυτιστῇ μὲ τὸν «κοινὸ νοῦ» ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ A. Buzzi στὴ μελέτη του γιὰ τὸν Γκράμσι, *La théorie politique d'Antonio Gramsci*, ἔκδ. Nauwelaerts, Louvain, 1967, σελ. 137. Ἀντίθετα ἡ δόξα βρίσκεται πιὸ κοντὰ στὴν πίστη τοῦ Evariste Gamelin, τὸ πρόσωπο μέσα στὸ *Les dieux ont soif* τοῦ Anatole France ποὺ ἀντιλαμβάνοταν μιὰ «ἐπαναστατικὴ μεταφυσικὴ ποὺ ἀνάτεινε τὸ πνεῦμα του πάνω ἀπὸ χονδροειδεῖς συμπτώσεις, προφυλαγμένο ἀπὸ τὰ λάθη τῶν αἰσθήσεων, μέσα στὴν περιοχὴ τῶν ἀπολύτων πεποιθήσεων».

11. Ἐδῶ χρησιμοποιεῖται αὐτὸς ὁ ὅρος, προεκτείνοντας τὴν γκραμισιανὴ ἔννοια τῆς «ἀκάθαρτης πράξης» (*atto impuro*) κατ' ἐσκεμμένη ἀντιδιαστολὴ ποὺ κάνει ὁ Γκράμσι πρὸς τὴν «καθαρὴ πράξη» (*atto puro*) τοῦ ἰδεαλιστῆ φιλόσοφου Ἴζεντίλε. Ὁ Γκράμσι ἀντιτίθεται στὴν τζεντιλιανὴ ἀντίληψη τῆς σκέψης σὰν «πράξη ἐν πράξει» (*atto in atto*) καὶ ποὺ εἶναι ἀπόρροια τοῦ «ἀκτουαλισμοῦ» του. Ὁ Ἴζεντίλε βλέπει τὸ Ἐγὼ - Ὑποκείμενο - Συνείδηση σὰν νὰ παρακολουθεῖται μόνον στὴν «καθαυτὸ πράξη» του ποὺ εἶναι ἰδεατὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ παρατηρηθῇ ἢ νὰ κριθῇ στὴν ἀντικειμενοποίησή της (*objectivation*). Κατὰ τὸν ἴδιο τρόπο, ἡ ἰδιοποίησις τῆς πραγματικότητος σὰν ἀντικείμενο εἶναι ἀδύνατον νὰ γίνει: μόνον ἂν πραγματώνεται (*attualizzare*) ἀπὸ τὴν δραστηριότητα τῆς «σκεπτομένης σκέψεως» μπορεῖ νὰ γίνει αὐτὴ ἡ ἰδιοποίησις. Ἀντίθετα ὁ Γκράμσι γυρεύει μιὰ διαλεκτικὴ τῆς «ἀκάθαρτης» δηλ. τῆς *ύλικῆς* πράξης, τῆς πραγματικότητος ποὺ εἶναι συγκεκριμένη καὶ πλούσια ἀπ' ὄλο τὸ συγκεκριμένο, ἀξεκαθάριστο πλέγμα, ποὺ ὁ Ἴζεντίλε θέλει νὰ ξεκαθαρίσει.

12. Ὁ ὅρος εἶναι τοῦ Γκράμσι, ἂν καὶ τὸν δανείστηκε ἀπὸ τὸν Ζὼρζ Σορέλ. Μὲ τὸν ὅρο αὐτὸ ἐκφράζεται ἡ ἐνότητα ποὺ δημιουργεῖται κάτω ἀπὸ διάφορες κοινωνικο-ἱστορικὲς συνθήκες, ἀνάμεσα στὴ δομὴ καὶ στὴν ὑπερδομὴ. Τὸ σύνολο συγκρατεῖται ἀπὸ τὴ δύναμη τῆς ἰδεολογίας. Ἔτσι, τὸ ἱστορικὸ μπλόκ ἐκφράζει μιὰν ἐπιβολὴ κατὰ κάποιον τρόπο τῆς *ύπερδομῆς* στὸ κοινωνικὸ σύνολο. Δὲν εἶναι μιὰ ἀπλή ταξικὴ συμμαχία ὅπως τὴν φαντάζεται ὁ Γκαρωντὺ (*Le grand tournant du socialisme*, σελ. 247) καὶ ὁ Φ. Μιτερὰν (*Le Monde* 16/2/73), ὅταν μιᾶνε γιὰ τὸ «νέο ἱστορικὸ μπλόκ». Μπερδεύουν τὸν γκραμισιανὸ ὅρο τοῦ «ἱστορικοῦ μπλόκ» μὲ τὴν παράλληλη ἀλλὰ διαφορετικὴ ἔννοια ποὺ εἰσήγαγε ὁ Τολιάττι τοῦ «κοινωνικο-πολιτικοῦ μπλόκ», ἔννοιας ποὺ χρησιμοποίησε καὶ ὁ τωρινὸς γενικὸς γραμματέας τοῦ Κ.Κ.Ι., Ἐνρίκο Μπερλιγκουέρ στὸ 12ο Συνέδριό τοῦ Κόμματος. Ἡ ἔννοια τοῦ «νέου ἱστορικοῦ μπλόκ», συνεπῶς, δὲ σημαίνει ἀπλῶς μιὰν ἀπλή ἀλλαγὴ τῶν συμμαχιῶν ὅπως προτείνει ὁ Γκαρωντὺ, ἀλλὰ μιὰ νέα ἐνότητα τῆς βάσης καὶ τῆς ὑπερδομῆς ποὺ νὰ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση τοῦ Κόμματος τῆς Ἐπαναστάσεως ποὺ ταυτόχρονα θὰ ἐξασφάλιζε μιὰ μετατόπιση τῶν δομικῶν συμμαχιῶν.

13. Εἶναι αὐτὸ ποὺ ἀρνοῦνται νὰ δοῦν καὶ οἱ πιὸ ἐξυπνοὶ ἀναλυτὲς τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, κλεισμένοι ὅμως μέσα στὴν «ἀγνότητα» τῆς γερμανικῆς σοσιαλδημοκρατικῆς ὀρθοδοξίας. Εἶναι αὐτὸ ποὺ χαρακτηρίζει τὴν ἀνάλυση τοῦ λενινισμοῦ σὰν *ἀπαραίτητη* παραποίηση τοῦ μαρξισμοῦ (στὸ μέτρο ποὺ καὶ αὐτὸς εἶναι ἀνάλυση μιᾶς ἄλλης διαμόρ-

- φωσης) μέσα στο έργο του George Lichtheim, *Marxism*, Routledge, Λονδίνο 1964.
14. H. Lefebvre, *Pour connaître la pensée de Lénine*. Bordas, Παρίσι 1957, σελ. 57.
 15. G. Lichtheim, έ.ά. σελ. 263.
 16. E. H. Carr, *1917: Before and After*, Macmillan, Λονδίνο 1969, σελ. 143.
 17. D. Ben Said και A. Nair, «A propos de l'organisation: Lénine et Rosa Luxemburg», στην επιθεώρηση *Partisans*. άρ. 45, Δεκ. 1969, σελ. 10 - 27.
 18. «La faillite de la Iie Internationale», juin 1915, L.O.C. τόμ. 21, σελ. 223. Βλ. σχετικά Christine Glucksmann, «Philosophie et Politique», στο *Dialectiques*, άρ. 3, σελ. 59.
 19. L. O. C., τόμ. 21, σελ. 216 - 17. Γκράμσι: O. C. 240 - 5, σελ. 45 - 48.
 20. M. 23 - 24, G. O. C. 211 - 212.
 21. Βασιζόμενοι πάνω στο γεγονός ότι ο ίδιος ο Γκράμσι λέει πώς ή πάλη των τάξεων, από κεί που ήταν πόλεμος κινήσεων, μετατρέπεται στην Εύρώπη σε πόλεμο θέσεων (M. σελ. 68, ύπερασπίζοντας τον Λένιν έναντίον του Τρότσκι, M.S. σελ. 194 μιλώντας για την παθητική επανάσταση στη σύγχρονη Εύρώπη). 'Ο Η. Portelli (έ.ά., βιβλ. σελ. 148 - 9), δικαίως παρατηρεί ότι «ή στρατηγική του πολέμου θέσεων δέν είναι ένας άπλός στρατηγικός έλιγμός, αλλά εξαρτάται από μια έξονυχιστική ανάλυση των δυτικών ιστορικών μπλόκ». Μ. Παπαγιαννάκης, (έ.ά. βιβλ. σελ. 72 και 77) εξηγεί τή θεωρία της ήγεμονίας ξεκινώντας από αυτή την άλλαγή στρατηγικής.
 22. 'Αντίθετα ή Μ.Α. Macciocchi, έ.ά. σελ. 93, προβάλλει τó επιχείρημα του «σε καμιά περίπτωση. . .» σε ότι άφορά την κοινοβουλευτική όδό, και έτσι περιορίζει τις μορφές πάλης που μπορεί να αναπτύξει ή έργατική τάξη.
 23. K. Marx και F. Engels, *Selected Works*, 2 τόμοι, έκδ. Μόσχας (άγγλικά), Μόσχα 1958, τόμ. I, σελ. 636. Γράφτηκε ίταλικά από τον Έγκελς. Εκδόθηκε στο *Almanacco Repubblicano*, 1874.
 24. 'Η Μ. Α. Macciocchi (έ.ά. σελ. 198), έρμηνεύει την έτυμολογία της λέξης από την έλληνική της προέλευση (ήγεμονία) και με τή σημασία της «άνωτάτης διοίκησης των στρατευμάτων». Μία στοιχειώδης γνώση άρχαίων έλληνικών άρκει για να δεί κανείς ότι ή μετάφραση είναι λανθασμένη ή ότι τουλάχιστον ή κύρια έκδοχή με την όποία ό όρος χρησιμοποιήθηκε, δέν είναι αυτή. 'Η λέξη ήγεμονία που προέρχεται από τó ρήμα άγω - διεύθυνω, σημαίνει έξουσία και διεύθυνση ή διοίκηση. 'Όπως και 'Ο 'Ηγεμών είναι ή έλληνική μετάφραση του *Il Principe* του Μακιαβέλλι, ένώ ό στρατιωτικός άρχηγός στα άρχαία έλληνικά είναι ήγήτωρ. 'Αλλά τó σφάλμα στην πολιτική έννοια είναι άκόμη μεγαλύτερο: ό Πρίγκηψ - 'Ηγεμών, συμπυκνώνει στο πρόσωπό του τή διπλή ιδιότητα του πολιτικού και στρατιωτικού άρχηγού, ένότητα πάνω στην όποία στηρίζεται ή άρχή του ήγεμονικού κόμματος, σαν «σύγχρονος 'Ηγεμόνας» που είναι.
 25. R. Michels, *Les partis politiques*, Flammarion, Παρίσι 1974, σελ. 299. 'Ο Ν. Πουλαντζής χαρακτηρίζει την θέση των Pareto/Michels σαν «όντολογική σχεδόν» μεταξύ κυβερνώντων και κυβερνουμένων, σχετικά με τó έγελιανό σχήμα. Βλ. *Pouvoir politique et classes sociales*, Παρίσι 1968, σελ. 355.
 26. R. Michels, έ.ά. σελ. 274.
 27. Società politica και società civile. 'Ο Γκράμσι διακρίνει ανάμεσα στην πρώτη που είναι τó κράτος με όλους τούς καταναγκαστικούς μηχανισμούς του, και τή δεύτερη που είναι τó σύνολο των ιδιωτικών, μορφωτικών και άλλων θεσμών της «ύπερδομής», που συνιστούν τή ζωή του πολίτη σε μία πολιτισμένη κοινωνία. Βλ. συγκριτική ανάλυση της όρολογίας του Γκράμσι και του Μάρξ στο βιβλίο του Portelli (βλ. βιβλιογραφία).
 28. A. Gramsci, M., σελ. 132.
 29. Jacques Berque, *Les Arabes*, έκδ. Sindbad, Παρίσι 1973, σελ. 63.
 30. O. C. III, σελ. 352.
 31. *Les luttes de classes en France, 1848 - 1850*, του Κάρλ Μάρξ. Είσαγωγή του Φρ. Έγκελς, Editions Sociales, Παρίσι 1967.
 32. Γράμμα στον Bernstein, 24 Μαρτίου 1884.

33. R. Schlesinger, σελ. 262.
34. *Discours de la Méthode* IV, 7.
35. έ.ά. σελ. 21.
36. Μάρξ και Ένγκελς, *Etudes Philosophiques*, έ.ά. σελ. 62. Έπίσης και στο *La Sainte Famille*, Editions Sociales, Παρίσι 1972, σελ. 158.
37. Μè τήν μαρξιστική έννοια *Praxis*, δηλ. μιá πρακτική πού έχει συγκεκριμένο κοινωνικό και καθολικό νόημα.
38. *Idéologie Allemande*, Editions Sociales, σελ. 34 και *La Sainte Famille*, σελ. 158. Σημείο πού αναπτύσσει και ó F. Chatelet στο *Logos et Praxis* σελ. 134.
39. Γκράμσι, *La Formation des Intellectuels*, έ.ά. σελ. 433. «In Search of the Educational Principle». Άγγλική μετάφραση του άρθρου του Γκράμσι για τήν εκπαίδευση, στο *New Left Review* 32, 1965.
40. Γκράμσι, έ.ά., σελ. 49, M.S. 26.
41. Franco Lombardi, *La pédagogie marxiste d'Antonio Gramsci*, Privat, Παρίσι 1971, σελ. 62 - 63.
42. Γκράμσι, έ.ά., σελ. 231, M.S. 37.
43. Jacques Berque, έ.ά., σελ. 63.
44. *Maladie infantile*, έ.ά. III, σελ. 374.
45. Gramsci, M.P. 69, O.C. σελ. 268, «primitiva e gelatinosa» στο πρωτότυπο.
46. M. σελ. 76.
47. Lénine, «Le Congrès de l'Internationale Communiste, 19 juillet -- 7 aout 1920», L.O.C. τόμ. 31, σελ. 245.
48. J. P. Nettle, *The Soviet Achievement*, Thames and Hudson, Λονδίνο 1967, σελ. 59.
49. M. σελ. 37.
50. Ό Maurice Merleau - Ponty επικρίνει τους γάλλους κομμουνιστές για τις «δυο τακτικές» παρεμβολής στην πολιτική ζωή και τήν διαφύλαξη του στεγανού χαρακτήρα από τήν προλεταριακή άποψη μέσα στο Κόμμα. Πιστεύει πώς οι δυο τακτικές ανταποκρίνονται στη διπλή φύση του Κομμουνισμού πού γι' αυτόν είναι άνθρωπισμός σùn τρομοκρατία. *Humanisme et Terreur*, Gallimard (1947), έκδ. 1960, σελ. 20 - 21.
51. M. σελ. 37 - 39, O.C. σελ. 231 - 232.
52. Enrico Berlinguer, Συνέντευξη στο *Almanacco* 1972, σελ. 79. Θέση πού εκφράζει επίσης ó L. Althusser στην συνέντευξη πρòς τήν *La Pensée*, Άπρίλιος 1968, άρ. 138, όπου βεβαιώνει ότι αφού τò ταξικό ένστικτο είναι αυθόρμητο, τò προλεταριάτο πρέπει νά εκπαιδευτή, — ή ταξική τοποθέτηση όντας αντικειμενική και όρθολογιστική. Τò πρόβλημα πού τίθεται άφορã τόν εκπαιδευτή πού πρέπει νά εκπαιδευτή, δηλαδή τόν μικροαστό πνευματικό άνθρωπο πού πρέπει νά «επαναστατοποιηθή» (σελ. 28).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- BEN - SAID, D. και NAIR, A. 'A propos de l'organisation: Lénine et Rosa Luxemburg', εις "Rosa Luxemburg vivante", στην επιθεώρηση *Partisans*, 45, Δεκ. 1969, σελ. 10 - 27.
- BERLINGUER, E., Συνέντευξη στο *Almanacco del Partito Comunista Italiano*, 1972.
- BERQUE, J., *Les Arabes*, Sindbad, Paris 1973.
- BUZZI, A.R., *La théorie politique d'Antonio Gramsci*, Nauwelaerts, Louvain 1967.
- CARR, E. H., *1917: Before and After*, Macmillan, London 1969.
- CHATELET, F., *Logos et Praxis*, Sedes, Paris 1962.
- » "A propos des 'erreurs' de Marx" εις *En partant du Capital*, Anthropos, Paris 1968.
- COLE, G. D. H., *Communism and Social Democracy 1914 - 1931*, Macmillan, London 1965.
- » *The Second International 1889 - 1914*, Macmillan, London 1963.
- GRAMSCI, A., *Note sul Machiavelli, sulla politica e sullo stato moderno*, Einaudi, 1966.
Συντμ. Μ.
- » *Gli intelletuali e l'organizzazione della cultura*, Einaudi, 1964.
- » *Il materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce*, Einaudi, 1966. Συντμ. Μ.Σ.
- GRUPPI, L., "Le concept d'hégémonie chez Antonio Gramsci", *Dialectiques*, 4 - 5, σελ. 44 - 54.
- LEFEBVRE, H., *Pour connaître la pensée de Lénine*, Bordas, Paris 1957.
- LENINE, V. I., *Oeuvres choisies en trois volumes*, Editions du Progrès, Moscou 1968.
Συντμ. Ο.Σ. I, II, III.
- LENINE, V.I., *Oeuvres Complètes*, Paris - Moscou. Συντμ. Λ.Ο.Σ.
- LOMBARDI, F., *La pédagogie marxiste d'Antonio Gramsci*, Privat, Paris 1971.
- LUKACS, G., *Histoire et Conscience de Classe*, Editions de Minuit, Paris 1960.
- MAGGIOCCHI, M. - A., *Pour Gramsci*, Scuil, Paris 1974.
- MARX & ENGELS, *L'Idéologie Allemande*, Editions Sociales, Paris 1968.
», *La Sainte Famille*, Editions Sociales, Paris 1972.
- » », *Etudes Philosophiques*, Editions Sociales, Paris 1961.
- MERLEAU - PONTY, M., *Humanisme et Terreux*, Gallimard, Paris 1970.
- MICHELS, R., *Les partis politiques*, Flammarion, Paris 1971.
- NETTLE, J. P., *The Soviet Achievement*, London 1967.
- PAPPAYANNAKIS, M., *La problématique classe ouvrière - conseil d'usine - syndicat - parti dans la pensée d'Antonio Gramsci (Mémoire)*, Paris 1969.
- PIOTTE, J. - M., *La pensée politique de Gramsci*, Anthropos, Paris 1970.
- PORTELLI, H., *Gramsci et le bloc historique*, P.U.F., Paris 1972.
- POULANTZAS, N., *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro, Paris 1968.
- SCHLESINGER, R., *Marx, His Time and Ours*, Routledge, London 1951.